کۆشش بۆ نووسراوانی کوردی

ڕەنگە من لە هاوڕێکانم سا کوردبێ یان بێگانە کەس نەمابێ لەلای نەمدرکاندبێ کە نیازی من، پێکهێنانی (نووسراوخانەیەکی) گەورەی کوردییە، زۆر کەس هەن بەکۆکردنەوەی پوولەوە خەریکن، هەن بۆ وێنە کۆکردنەوە هەوڵ دەدەن، هەن بۆ شتی تر دەسووڕێنەوە، بەڵام من ئارەزووی ئەوانە هیچیانم نییە، بۆ هیچیان ناگەڕێم بۆ نووسراوی کوردی نەبێ، ئەم بیرەش کوڕی ئیمڕۆی کەللەم نییە[١]، لە ساڵی ١٩٢٦م ەوە من تەقەللا دەدەم تا ئیمڕۆ، ئەمەش لەوەوەیە کە دڵم بۆ کورد بووەتە کەباب. دەبینم لە هیچ شوێنێکەوە ناوی نووسراوەی کوردی نییە، کەچی نووسراوەی بێگانە لەناو خانووی کوردیشدا وەک لیژنەدار کەڵەکە بووە... دیارە ئەمەش لە زۆری بێگانەوە بووە کە کورد و نەیارانیشی لە زمانی کوردی شارەزا نین بەڵکو زۆر بێگانە هەن دەڵێن کورد زوبانیش و نووسراوەشی نییە... منیش یەکێ بووم لەو بیردارانە، بەڵام کە بینیم پیش خواردنەوە کەڵکی کورد ناگرێ، لەلایەکی تریشەوە دەمزانی کە زوبانی کوردی هیچ لەم زوبانە زیندووانەی ئێستا کەمتر نییە بەڵام ناسەربەخۆیی وای بەسەردا هانیوە، لەولاشەوە کە دەمبیست بێگانە خەریکن هەرچی نووسراوانی کوردستان هەیە بیکڕن، هیچمان لەناودا نەهێڵن لەبەر ئەم شتانە کەمەری پەروەردەکردنی زمانی کوردیم بەست. گفتم بەخۆم دا هەتا لە توانامدا بێ نووسراوەی کوردی کۆبکەمەوە کە گەورەترین نووسراوەخانەی کورد لە دونیادا بهێنمە بوون!! تا ئێستا کۆمەڵێکی بێ شومارم لە چاپدراوانی کوردی (کۆن و تازە) کۆکردۆتەوە. لە دەستنووسیشم دەستکەوتووە. بەڕاستی ئەمجارە تەقەللایەکی یەجگار گەورەم دا، کۆششێکی زۆرم کرد، سەرێکم هەبوو و هەزار سەودا، بەهەر چوارلادا، سلێمانی و دەوروپشتیم دەپشکنی، ئەمەش بەکورتی ناوی ئەو شتانەیە کە هەوڵم بۆ داوە و دەستم کەوتووە یاخود بەڵێنیان پێ داوم دەستم بخەن.

پێشکەوتن[٢]: یەکەم ڕۆژنامەیە کە بەکوردی لە سلێمانی دەرچووە، پڕە لە شتی زۆر ناوازە کە بۆ کوردستان بەکەڵک دێ، نووسینێکی زۆر جوانی تێدایە. نۆ ژمارەی نەبێ هەر (١١٨) ژمارەکەیم لە خزمێکم چنگ کەوت.

(١) ئەم ڕستەیە دەقاودەق بەعەرەبی ئەمە دەگرێتەوە: «... وهذه الفكرة ليست ببنات أفكاري اليوم»... زۆر جار ئێمەی نووسەرانی باشووری کوردستان بەعەرەبی بیر دەکەینەوە و بەکوردی دەینووسین، ئەمەش خەوشێکی بەرچاوی نووسینە.

(٢) پێشکەوتن: هەفتەنامەیەکی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئەدەبی بووە، خاوەن و سەرنووسەری مستەفا پاشای یامولکی بووە، لە ٢٩ نیسانی ١٩٢٠ ژمارەیەکی دەرچووە، لە ٢٧ی تەمووزی ١٩٢٢ دوا ژمارەی دەرچووە، بەهەمووی ١١٨ ژمارەی لێ دەرچووە... مێجەرسۆن دامەزرێنەری بووە، لەسەر ناوی ڕۆژنامەکەوە وشەی (سلێمانی) نووسراوە، کە شێخ مەحموود گەڕایەوە سلێمانی دەستبەجێ ئەم لە دەرچوون کەوت و (بانگی کوردستان) جێی گرتەوە. لە ١٩٩٨دا وەزارەتی ڕۆشنبیری بەبۆنەی ١٠٠ ساڵەی ڕۆژنامەگەری کوردییەوە هەموو ژمارەکانی ئەم هەفتەنامەیەی بەجوانی بەچاپ گەیاندەوە، ئەو کارە لە کۆکردنەوە و ئامادەکردنی عەلی ناجی عەتتار و سیروان بەکر سامی بوو. بۆ زیاتر بڕوانە: پێشکەوتن یەکەمین ڕۆژنامەی سلێمانی، پێشەکی د. مارف خەزنەدار ١٩٩٨ هەولێر، وەزارەتی ڕۆشنبیری.

ڕۆژی کوردستان[١]: ژمارەی ئەم ڕۆژنامەیەشم تەواوکرد، دوو سێ ژمارەی ڕۆژنامەی (بانگی کوردستان)[٢]یشم دەست کەوت کە بەم پێیە (بانگی حەق)[٣]ی لێ دەرچێ هەموو ڕۆژنامەکانی سلێمانیم هەیە.

ژیان[٤]: ئەم ڕۆژنامەیە ئێستاش لە دەرچووندایە، بۆ (٢٦٠) ژمارە (٤٠) دانەم دەویست، ئەویش هاوڕێیەکم بەڵێنی دامێ لە چاپخانە بۆم بدۆزێتەوە.

کەوابوو لەگەڵ ئەم چەند ژمارەیەم نزیکی (٥٣) ژمارەم دەستکەوێ هەرچی ڕۆژنامەی سلێمانی هەیە: (پێشکەوتن، بانگی کوردستان، ڕۆژی کوردستان، ئومێدی ئیستیقلال[٥]، بانگی هەق، ژیانەوە[٦]، ژیان) کە بەکۆمەڵ (٤٨٩) ڕۆژنامەم دەبێ.

(١) ڕۆژی کوردستان: ڕۆژنامەیەکی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئەدەبی بوو، ئۆرگانی حکوومەتەکەی شێخ مەحموود بووە لە سلێمانی، خاوەنی ئیمتیاز و بەرپرسی م. نوری بوو، لە ١٩٢٢/١١/١٥دا ژمارەیەکی دەرچوو، لە ٣ی مارتی ١٩٢٣ دوا ژمارەی دەرچووە، تێکڕا (١٥) ژمارەی لێ دەرچووە. مامۆستا جەمال خەزنەدار لە ساڵی ١٩٧٣دا هەموو ژمارەکانی بەپێشەکییەکەوە ئامادەکرد و کارگێڕی گشتی ڕۆشنبیری کوردی - وەزارەتی ڕاگەیاندن لە بەغدا لە چاپێکی جواندا بڵاوی کردەوە.

(٢) بانگی کوردستان: ڕۆژنامەیەکی زانستی، کۆمەڵایەتی، ئەدەبی، سەربەخۆ و سەربەست و میللی هەفتەیی بووە، خاوەنی ئیمتیاز و بەرپرسی مستەفا پاشای یامولکی بووە، لە ٢ی ئەیلوولی ١٩٢٤ ژمارەیەکی دەرچووە، لە ٨ی حوزەیرانی ١٩٢٣ ژمارە (١٤)ەی لە سلێمانی دەرچووە، هەروا سێ ژمارەی تریشی لە بەغدا دەرچووە، لە ١٩٢٦دا، ئەم ڕۆژنامەیە ئۆرگانی (کۆمەڵەی کوردستان) بوو کە یامولکی لە سلێمانی ڕۆژی هەینی ١٩٢٢/٧/٢١ دایمەزراند. مامۆستا جەمال خەزنەدار ژمارەکانی ئەم ڕۆژنامەیەشی بەپێشەکییەوە ئامادەکرد و بەڕێوەبەرایەتی ڕۆشنبیری کوردی - وەزارەتی ڕاگەیاندن لە بەغدا بەچاپێکی جوان بڵاوی کردەوە.

(٣) سیاسی هەفتانە بوو، لە ١٩٢٣ لە سلێمانی وەک ئۆرگانی حوکمی شێخ مەحموود دەرچووە، ژمارە سێی بەرواری ڕۆژی شەممە ١٢ی نیسانی ١٣٣٩ی ڕۆمی پێوەیە، ئەدمۆنس لە ئەشکەوتی جاسەنەدا بەدەسنووسی بابەتەکانی چنگ کەوت، چاپ نەکراو بڵاونەکرایەوە.

(٤) ژیان: سیاسی ئەدەبی کۆمەڵایەتی بووە، هەفتانە بووە، لە ١٩٢٦/١/٢١ ژمارەیەکی لە سلێمانی دەرچووە، لە ژمارە (٤٠٦)ەوە پیرەمێرد بووە خاوەنی هەتا ساڵی ١٩٣٨ بەردەوام بوو و تێکڕا ٥٥٣ ژمارەی لێ دەرچوو. «بڕوانە: جەمال خەزنەدار ڕابەری ڕۆژنامەگەری کوردی - بەڕێوەبەرایەتی ڕۆشنبیری کوردی - وەزارەتی ڕاگەیاندن بەغدا ١٩٧٣ - بەبۆنەی یۆبیلی ٧٥ ساڵەی ڕۆژنامەی (کوردستان)ەوە چاپ کراوە».

(٥) ئومێدی ئیستیقلال: ئەدەبی و کۆمەڵایەتی و ئابووری ڕەسمی بوو، حەفتانە بووە، تێکڕا (٢٥) ژمارەی لێ دەرچووە، بەرپرس و سەرنووسەری ڕەفیق حیلمی بووە، لە ٢٠ ئەیلوولی ١٣٣٩ی ڕۆمیدا یەکەم ژمارەی لە سلێمانی دەرچووە. «بۆ زیاتر بڕوانە ژێدەری پەراوێزی ژمارە (٤)».

(٦) ژیانەوە: هەفتەیی ڕەسمی بووە. لە ١٨ی ئەیلوولی ١٩٢٤ ژمارە یەکی لە سلێمانی دەرچووە، تێکڕا (٥٦) ژمارەی لێ دەرچووە، دوای ڕووخاندنی حوکمی شێخ مەحموود ئەم ڕۆژنامەیە ئۆرگانی داگیرکەرانبووە. «بۆ زیاتر بڕوانە ژێدەری پەراوێزی ژمارە (٤)».

ژمێر ١٩٣١/٣/٢: نووسراوەیەکە بەنووسین شکستەی فارسی نووسراوە، پڕە لە نامەی ڕەنگاوڕەنگ بەفارسی بۆ فێربوونی پیاو، ژمێری کوردی لە هاوڕێیەکم سەند، ئەمەندە کۆنە لە ڕزیندایە، (٢١٥) ساڵە نووسراوەتەوە کە لە ساڵی ١١٣٥ھ دا نووسراوە، نووسینەکەی یەجگار جوانە، ناوەکەی نازانم.

........[1]: ئەمەش چیرۆکێکە (تۆفیق ئەفەندی حاجی ئاغا فەتحولڵلا)[2] لە تورکییەوە کردوێتی بەکوردی، (٢١٦) لاپەڕەیە، چیرۆکی ئینگلیزیە باس لە ژن و پیاو دەکا. یەجگار خۆشە.

شێخی سەنعان: ئەمیش نووسراوەیەکی کوردییە، دوو سێ شتی تری تێدایە، نامەم ناردە کن (مامۆستا زێوەر) بوێژی ناودار کە بۆم ڕەوانە کا.

گوڵ دەستە: ئەمەش نووسراوەیەکی جوانە، لە (داریکەلی)یەوە فەقێیەک گفتی دابوو بەهاوڕێیەکم کە بۆم بنێرێ.

عەبە پینەچی: ئەم کابرایە پینەچییەکی پێنجوینییە، هەرچی شەوی زستانە بەم تەرحە ڕایدەبوێرێ؛ هاوڕێکان و دراوسێکانی لە ژوورەکەیدا گرد دەکاتەوە، تا حەلێکی درەنگ نووسراوی کوردی دەخوێننەوە... ڕەنگە هەشت نۆ نووسراوەی ببێ، هەموو بەخۆشخوانی چیرۆکن و نووسراونەتەوە، بەتەقەللایەکی یەجگار چنگ دەکەون، زۆریان لە ٣٠٠ لاپەڕە زیاترن، هەموو چیرۆکی کوردین، دوو سێیەکیانی پیشان دام: (بەدیعولمولک، موختارولمولک، داستانی ڕۆستەم و جیهانگیر) یەجگار مەراقدەر بوون. بەڵێنی دامێ یەکێکم بۆ بنێرێ ئەوانی تریشم لە هاویندا بۆ بدا بەنووسینەوە...

مردنی بێغەمبەری: ئەمیش نووسراوەیە بەخۆشخوانی مردنی پێغەمبەری بەزمانی کوردی هەورامی پیشان دەدا، ٢٠ لاپەڕەیەک دەبێ، عەلی عارف ئاغای هاوڕێم دامێ...

جگە لەمانە زۆر کەس لەوێ گفتی دامێ کە ئەم تەرحە نووسراوانەم دەست بخا، ئەوانەش بەشێکیان مەلان، ئەوانی تریان هاوڕێی خۆمن... هاوڕێیەکی تریشم بەڵێنی ئەوەی دامێ کە کۆمەڵێکی گەورە خۆشخوانی بوێژەکانی کورد (لە کۆن و تازە)م بۆ ڕەوانە بکا.

«ئاخ ئەم گفتانە بەجێ هێنرانایە!»

(١) لە دەسنووسەکەدا ئەم جێگایە ئاوا بەجێ هێڵراوە، بەڵام لە نامیلکەی (خەباتی ڕۆشنبیران)دا ناونیشانی (چیرۆکێکی پەرچڤەکراو)ی بۆ داناوە.

(٢) تۆفیقە فەندی ئاغا فەتحولڵلا: کەسایەتییەکی شاری سلێمانی بوو، کوڕی ئاغا فەتحولڵلایە لە سەردەمی عوسمانیدا سەرۆکی شارەوانی سلێمانی بووە، دوای سەید ئەحمەدی بابەڕەسوڵ. هەروا بازرگان و خاوەن موڵک بووە، دوای خۆی تۆفیقە فەندی ئەو خانەی کەوتبووە لای سەرووی جێی بازاڕی دۆلارەکەی ئەمڕۆ، تێکی دا و سەرلەنوێ تازەی کردەوە، ماڵیان بەدیوی ماڵی تۆفیق قەزاز بوو لە پشت حەمامی گازێ، ناوبراو باوکی شەهید (دارا تۆفیق)ە ئەندامی مەکتەبی سیاسی پ.د.ک و سەرنووسەری ڕۆژنامەی (التآخي) لە دوای ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازادی ١٩٧٠.

بەغدا ١٩٣١/٣/٧

ئیتر لە پاش ئەمەی لەشمان هێزدار، بیرمان هۆشیار بووەوە، بەکۆمەڵ لە ڕۆژی ٧ی مارتدا ١٩٣١م گەڕاینەوە بەغدا، گەلێ لەوێ خۆشمان ڕابوارد، بەڵام جیابوونەوە زۆر کاری کردە دڵمان. لە نوستن و دانیشتن و هەڵسان و خواردنا لای خۆمان دەهاتەوە یاد، جێگە و بانێکی ترمان دەهاتە پێش چاو، بەتەواوەتی ئاگرستان بوو لە چاو وڵاتی خۆماندا... بەڵام چونکی لە پێناوی بەرزی وڵاتدا ئەم کەشمەکەشە دەکەی، هەر خۆشە. هەر سەربەرزییە... ئیتر بژی وڵات!...

کورد و کۆمەڵی گەلان ١٩٣١/٣/٧

ئیمڕۆ بەتەواوەتی بۆم دەرکەوت کە کۆمەڵی گەلان بۆ حکوومەتی ئینگلیزی نووسیوە کە ئەو ئەمەکەی لە حەلی خۆیدا بەکورد دراوە دەستبەجێ بەجێی بهێنن. لێرەشەوە چەشنی تەلغورافەکە نێرڕایە سلێمانی بۆ کۆمەڵەکە؛ بیستم لەوێ (تەوفیق قەزاز)[1] لە ناوەڕاستی چایخانەدا ئەو قسانەی بەرامبەر بەکوردەکان خوێندبووەوە. واش دەڵێن کە گوایا بۆ (حوزەیران) چەند کەسێک لەلایەن (کۆمەڵی گەلان)ەوە لە جنێفەوە ڕووەو عێراق دەجوولێن بەکوردستانی خواروودا دەگەڕێن بۆ ئەمەی ڕاستی کارەکە بەتەواوەتی تێبگەن... هەر واشم بیستووە کە هەر لەو حەلەدا دەست دەکرێ بەپێکهێنانی ئەو شتومەکانە بۆ کورد. کە گۆیا بەهەموو کوردەکانی ژووررووی عێراق (سەردارێکی کورد)یان دەبێ، کۆمەڵێکیش یاریدەی ئەو سەردارە دەدا، هەرچی دراوی کوردستان هەیە لە خۆیدا بەخت دەکرێ وەک جاران نایانێرنە پایتەخت!... ئیتر بزانین خوا چیان بەسەر دێنێ، بۆ ئەو حەلەی کە ڕۆژی ڕاستی دەرکەوێ... دەمێکی دوور نییە!!.

هەواڵی سلێمانی

هەر لەم ڕۆژانەدا گەلێ ئۆتۆمبیلی کە چووبوونە هەڵەبجە دیسانەوە لە ڕێی (ئالان)دا بەر گوللە و ڕووتکردنەوەی چەتەی شێخ مەحموود کەوتبوون. موهەندیسێکی ئینگلیز و حەمە کاکەی یاریدەدەریان

(١) تەوفیق قەزاز، تەوفیق حاجی ئەحمەد قەزاز (١٨٩٨-١٩٥٥) کەسایەتییەکی سیاسی و کۆمەڵایەتی و خاوەن موڵکی سلێمانی بوو، لە سییەکانەوە بەشداری چالاکییە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکانی دەکرد، بەتایبەت لە ڕەتکردنەوەی پیلانەکانی حکوومەت بۆ بەڕێوەچوونی هەڵبژاردنە ساختەکەی ١٩٣٠، یەکێک بوو لە رابەرانی ٦ی ئەیلوول لە سلێمانی، تازەگەری بەکار و پرۆژە بازرگانییەکانی دیاربوو، بنیاتنانی ئەپارتمانێکی گەورە و هاوچەرخ لە خوار مزگەوتی گەورە، دەستهێنان بەو زەویانەی سەرچنار و گۆڕینیان بۆ هاوینەهەوار و جێی گەشتوگوزار، بنیاتنانی خانوویەکی جوان ڕێکوپێک بەپێی ئەندازەیەکی تازە کە بە (قەسرەکەی تۆفیق قەزاز) ناسرابوو... ناوبراو باوکی: سەربەست، سەرچڵ، نامیق، فائق، سامان، ڕەفیق، شەفیق، زەکیە و شەوبۆیە، لەو بنەماڵەیە کەسایەتی ناوداری تیا هەڵکەوتووە، وەک بەهەشتی سەعید قەزاز وەزیری ناوخۆی بەر لە ١٩٥٨ کە برازای تۆفیق قەزازە. و زاوایشی بوو، د. شەفیق قەزاز وەزیر لە حکوومەتی هەرێمی کوردستاندا.

لەتەکدا دەبێ، ئەوانیش بەر دەکەون. لەو شتومەکانەی ئینگلیزەکە پێی دەبێ (وێنەگرێکی) باش دەست (کامیل)، سەرکۆمارێکی شێخ مەحموود، دەکەوێ، ئەمەش بەکەڵکی ئەوان زۆر دێ کە زۆرداری بێگانە و گەلێ شتی تر بەسایەی ئەوەوە دەکەوێتە سەر لاپەڕەی مێژووی کورد!

یەکێ لەو فڕۆکانەی دەچێتە قەرەداغ، بۆ پاراستنی ئەو لەشکرەی کە دەچێ بۆ دەرکردنی چەند پیاوێکی شێخ لەوێ، لە نزیکی شاخەکانی قەرەداغەوە تووشی گوللەی چەتەکان دەبێ، باڵێکی فڕۆکەوانەکە بریندار دەبێ، لە ترسی کەوتن، بەشێوەیەکی شپرزە دێتەوە سلێمانی.

نووسراوەی کوردی (١٩٣١/٣/٢٠)

بەڕاستی لە سەیر بەدەرە من لە شوێنێکی وەک (ئیمام مووسا)دا لە کابرایەکی عەرەب یاخود عەجەم شەش نووسراوەی کوردیم چنگ کەوێت کە لە ٧٠٠ لاپەڕە زۆرترین: (ئەسکەندەر نامە، عەدیم شاه، قەهرەمان، ڕۆستەم و زۆراب، سیاه جەنگ، هەفتخوان).

تورک سەردارێکی کورد دەخاتە بەندیخانەوە (١٩٣١/٣/٢٢)

(خوێندەوارەکانمان دەیزانن کە حکوومەتی تورک لە پارەوە تا ئێستا سەلاحەدین بەگی کوڕی شێخ سەعید، گەورەی هەرای کوردی ڕابردووی ڕاگیر کردبوو، ئەوەش لە پێش ئەوەی ئەم هەرای دوایییە لە کوردستاندا بقەومێ. شێخ سەلاحەدینیش لەبەر ئەوە گیراوە کە گۆیا لەلایەن (کۆمەڵی خۆیبیبوون)ی کوردەوە کە لە سوریەیە نێرراوەتە تورکیا بۆ ئەوەی هەرایەکی تازە هەڵبگیرسێنێت.

دەمێکی بەسەردا چوو، ئەویش هەر لەژێر قسە لێ وەرگرتن و قسە لێ دەرهێناندا بوو، هەتا ئەم دوایییە کە ڕۆژنامەکانی تورکیا بەهەموو لایەکیاندا بڵاوکردەوە کە حکوومەت دە ساڵ و نیوی بۆ داناوە کە لە بەندیخانەدا بەپێوەندەوە بمێنێتەوە. کە گۆیا هێشتا بەزەییان پیادا هاتۆتەوە، چونکو «جێنشینی هەموو» داوای لەسێدارەدانی کردبوو!!)

بەغدا، ڕۆژنامەی: سەدەل عەهد، ژمارە ١٨٥
ڕۆژی یەکشەممە، ٢٢ی مارتی ١٩٣١م

جەژنی نەورۆز (٢٢ی مارتی ١٩٣١)

لە ڕاستیدا پیاو هەتا خوا حەز دەکات دەشێ دڵخۆش بێ، چونکی لەم ڕۆژەدا کورد هۆشی هاتۆتەوە بەر خۆی، ڕۆژی ڕەشی لە ڕۆژی ڕووناکی جیا دەکاتەوە. مەبەستم ئەوەیە بەخۆی زانیوە کە (نەورۆز) ڕۆژێکی پاکی ڕووناکی خۆیەتی، کە دەشێ هەموو حەلێ بەڕوویێکی خۆشەوە بەپیریەوە بچێ چونکو لە ڕۆژێکی وەکو ئیمڕۆدا بووە کورد لە دەست دوژمنێکی زۆرداری ڕزگاری بووە کەوتۆتەوە ڕۆژی ڕووناکی پێشووی، کە ئیتر خۆی خۆی بەڕێوە دەبرد، تا پێشکەوت و ئەو حکوومەتە گەورەیەی پێکەوەنا!... ئێستاش کورد لەو تاریکییەدایە. خودایە ئەمجارەش دەست بدەیتەوە باڵی فەرەیدوون و کاوەیەکی تری بۆ بڕەخسێنی تا لە دەست زۆری بێگانانی ڕزگاری بکات!!...

ئەوەی کە یەجگار دڵی خۆش کردم ئەوەبوو لە شەوی یەکشەممەوە ٢٢ی مارتدا لە سلێمانی (حاجی تەوفیق بەگ)(١) بوێژی ناودار لای باغی (پوورە بەگی)(٢)یەوە کوڕێکی جوانی پێکەوە نابوو، هەموو پیاوە گەورەکانی بانگکردبووە ئەوێ...، بەکەیف و زەماوەند تا دەمێکی درێژ ڕایانبواردبوو.

لەلایەن دوو سێ کەسەوە وتە درابوو. بەگۆرانییەکی جوان کە حاجی خۆی قسەکانی بۆ هەڵبەسیبوو.قوتابییەکان دڵی ئەو گوێگرانەیان گەشاندبووەوە.

بەڵام داخی گرانم بۆ نواندنی گەورەیەتی ئەم جەژنە پیرۆزە ئاگرێک پێویست بوو. بەڵام ڕەشەبایەکی بەهێز ئەوشەوە هەڵی کردبوو، نەیهێشتبوو بیکەنەوە. ئەمەش ئەو خۆشخوانییانەیە کە حاجی بەتایبەتی بۆ نەورۆزی ئەمساڵی ڕێک خستووە، کە ئەو شەوەش بەگۆرانییەوە وتراوە:

موژدەبێ ساڵ گەڕایەوە
ئاگری نەورۆز کرایەوە
بەفری زستان توایەوە
گژ و گیا و گوڵ ژیایەوە
نوخشەبێ لە کوردی هەژار
گوڵ لە باغدا خۆی دەنوێنێ
بولبول بەڕوویدا دەخوێنێ
هەور مرواری دەپرژێنێ
شەماڵ زیندەگانی دێنێ
نێرگس مەستە و چاو بەخومار
وا فەرشی چیمەن ڕاخرا
گوڵاڵە بوو بەشەوچرا
گوڵ دەستەیان بەست وەک برا
نەسرین و لاولاو تێک خزا
هاتنە لەنجە سەروو و چنار
بولبول شەو بەئاواتەوە
بادەی شەونم دەخواتەوە
دەڵێ وا نەورۆز هاتەوە
یەزدان دەروویەک بکاتەوە
ئێمەشی پێ بکەوینە بەهار

(١) پیرەمێردی شاعیر و ڕۆژنامەنووس: ١٨٦٧-١٩٥٠.

(٢) باخی پوورە بەگی: یەکێک بووە لەو باخانەی لە شار و دەوروپشتیدا زۆر بوون، سا بۆ گەشت و سەیران یان بۆ سەوزە و میوەی هاوینە (بێستان). ئەم باخە لە جێی ئاشی عەلەتریکەکەی جاران بووە کە ئێستا بینای قوتابخانەی نەوجەوانانی مەلا کاکە حەمەی لەسەرە و ڕاستەوخۆ لەبەردەم (قەلەندەرخانەکە)ی پیرەمێردا بووە.

ئەو جەژنە پیرۆزەیەی کە مامۆستا کەریم سەعید زانستی بۆ نووسەری ناردووە لە پشتەکەی نووسراوە: گێلاسی کچم جەژنە پیرۆزی لە گشت لایەک دەکا. سەرنجی ناوەرۆکی شیعری سەر کارتەکە بدە.

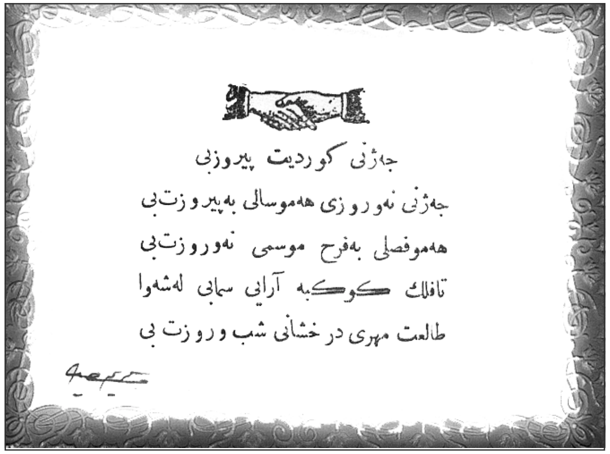

وێنەی کارتی جەژنە پیرۆزەکە

دەنگی سلێمانی

١- ئێستە لە عێراقدا هەرچی لەشکرێک هەیە بەکۆمەڵ لە سلێمانین، حکوومەت وای داناوە لە یەکی نیساندا دەست بکات بەجوولان بۆ سەر شێخ مەحموود[1].

٢- ئێستە شێخ مەحموود لەناو قەرەداغدایە کە لە ناوچەکەیدا لەشکری عەرەب هەیە.

٣- فرۆکێک لە ڕێی قەرەداغدا زۆر بەرز دەبێتەوە، لەبەر بێ بایی سەرئەنگرێ دەبێ. لەو کاتەدا بەر زەوی دەکەوێ بۆمباکانی دەتەقێن، بەفرۆکە و دوو ئینگلیزەوە دەیانکا بەخۆڵ.

لە ڕێی عەربەتیشدا لە شوێنێکی تریش، هێشتا ناوەکەیم بۆ دەرنەکەوتووە، دوو فرۆکی تر کەوتوونەتە خوارەوە کە بەمە ئینگلیز چوار فرۆکە و دوو پیاوی لەدەست چوو.

٤- لە سەرکردانی جاف (حەمەد بەگ) گیراوە، چونکو جاف وتوویانە هەتا سەردارکمان بۆ دانەنێن هیچ

(١) جێگای خۆیەتی لێرەدا ئەوە بهێنینەوە یاد کە سوپای عێراق هەمیشە خەریکی لێدانی کورد و کاولکردنی کوردستان بووە، جا لێرە لەو ڕایەی (د. ڕەحیم عجینە) بەباشتر نازانم کە لەم بارەیەوە دەڵێ: (عندما أعلن وزير الدفاع جعفر العسكري في ١٩٢١/٥/٢٦ بدفع من المندوب السامي البريطاني، قانون التطوع للجيش ودعوة العراقيين الأنخراط به، أهدت الحكومة البريطانية بالمناسبة بطاريتي مدفعية جبلية إلى الجيش العراقي وكان مغزى ذلك واضحاً. فالهدية موجهة ضد الشعب الكردي، وبعد التطوع إرتفع عدد القوات المسلحة من بضع مئات الى ٦٥٠٠ جندي؛ لكن الحكومة لم تكتف بذلك وحاولت أن تشرع قانوناً=

نادەین بەحکوومەت. لەسەر ئەوە (کەریم بەگ)ی برای هەڵساوە هاتۆتە لای خانەقینەوە مەرگەلێکی بێ شوماری مەلیکی عێراقی ڕاڕفاندووە کە وەکو دەڵێن لە ٤٠٠٠ مەڕ بەولاوەتر بووە.

بۆ بۆنەی هەڵسانی جاف دەنگێکی تر هەیە گوایا لە کاتی ڕۆیشتنی چەند سوارێکی جافدا بەبەر یانەی پۆلیسەکاندا دەستڕێژێکیان ئاراستە دەکرێ، لەو جافانە برایەکی بچووکی حەمەد بەگ پێوە دەبێ. لەسەر ئەوە جافەکان هەرا دەکەن، خۆیان کۆ دەکەنەوە و دێنە سەر ئەو پۆلیسانە، لە پاش کوشتارێکی زۆر چوار لە پۆلیسەکان دەکوژرێ... بردنی مەڕەکانی فەیسەڵی لە پاش ئەوەوە دەبێت.

ئەم قسەیەی دوایی لە یەکێکی شارەزا پرساوە، بەڵام گرتنی (حەمەد بەگ)یش ڕاستە.

٥- لە مووسڵ هەرایەکی پیس لەناو ئاسووری و عەرەبدا ڕووی داوە، کە لە سلێمانی هەتا دێت کەمەری برایەتی کورد و ئاسووری توندتر دەبەسترێ.

عەقەرقووف ١٩٣١/٣/٢٦

چل و پێنج قوتابی و مامۆستایەک -مامۆستای مێژوو- ڕۆژی هەینی بەیانی زوو تازە ڕۆژ لە کەل سەری دەرهێنابوو، تیشکەکەی شەپۆلەکانی زێی دجلەی بەسەرپۆشێکی زێڕین داپۆشیبوو. لەلایەکەوە مەل لە ئاسمانەوە سەرەوژێر دەهاتە خوارەوە بەرسنگی دەدا بەئاوەکەدا، دیسانەوە دەیدایەوە لە شەقەی باڵ و دەچووەوە بەگژ ئاسماندا، لەلایەکی تریشەوە کەشتییە سپییەکان، گەمێ ڕەشەکان لەناو ئەو ئاوە شینەدا لە هەر چوار لای ئاوەکە لارولەنجەیان دەکرد. کزەبایەکی خۆشی دەهات، بەڕاستی ئەو بەیانییە بەیانییەکی خۆش و پیرۆز بوو، ئەوسا زانیمان نرخی چەندە، چەند بەهاوارەکە گەڕاینەوە!...

کاتێکت زانی هەر کەسە ملی کەرێکی گرت و سواری بوو، هەر دەمێک بوو، ئەوەندەی پێ نەچوو خۆمان لەوبەر پردی (خر) گرتەوە. چوارناڵەی کەر، جووتە هاوێشتنی کەر، زەڕینی کەر، تەپوتۆزی ڕێگا، قیژەی منداڵان، ترپەی کەوتنە خوارەوەی قوتابییەکان، چاوی پیاوی کوێر دەکرد گوێی کەڕ دەکرد، دەمی دەهێنایە پێکەنین. دڵی دەگەشاندەوە، ئەوەندەی نەمابوو پیاو بەسەر کەرەکەوە هەڵپەڕێنێ.

= للتجنيد الأجباري عام ١٩٢٧، وأبرز رئيس الحكومة لائحة التشريع في مجلس النواب في ١٩٢٧/٦/٢٧ بمايلي: إن مهام الجيش هي -الأمن الداخلي والدفاع عن الوطن-، وهكذا أنيطت بالجيش منذ تأسيسه مهمة بوليسية داخلية... واذا ماإستعرضنا مسيرة الجيش منذ تأسيسه سنجد ان السلطة إستخدمته باعتباره قوتها الضاربة، ضد المظاهرات الجماهيرية والتحركات الفلاحية العشائرية واضرابات العمال والنشاطات الأجتماعية على الضائقة ألاقتصادية وعلى المعاهدات العراقية البريطانية ومواكب العزاء الشيعية والثورات الكردية والحركات اليزيدية وإنتفاضتي ١٩٥٢ و ١٩٥٦) ومطاليب الكرد بتطبيق المادة ٣ من الدستور المؤقت عام ١٩٦١ وثورة أيلول وگولان. أ.ب) ولم يعصي الجيش الأوامر الصادرة اليه بذلك ولم يقف ولا مرة واحدة مع الشعب ضد السلطة.) من ١٣-١٥.

بۆ زیاتر بڕوانە: د. رحيم عجينة، هل من تجديد في الموقف من الجيش؟؛ مجلة الثقافة الجديدة، عدد (١٠) سنة (٣٨) آب ١٩٩١ سوريا، دمشق.

مامۆستاکەشمان کەتەیەکە باڵابەرز، شان پان. دەموچاو سپی، قژ زەرد، ئەوەندەی نەمابوو قاچی لە زەوی بخشێ. هەموو لەملا و لەولای کۆبووبووینەوە دەماندوان، قسەمان لەگەڵ دەکرد.

منیش ئەمەندەی لێ چووبوومە پێشەوە، کەرەکانمان لە ژێرەوە ماچ و مووچیان دەکرد، هاوڕێکانم بێ دەنگ، ئینجا منیش هاتمە قسە لێم پرسی: «ئەفەندی لە عەقەرقووف چی دەزانی، پێم نافەرمووی؟»

(موقدادی[1] سەری بەرز کردەوە و تۆزێ تەماشای ئاسمانی کرد وەکو بیر بکاتەوە وا بوو. ئینجا دەستی کرد بەوتن: «ئەمە شوێنێکی مێژووییە، لە پێش عیسادا بە ٣٠٠٠ ساڵ کۆمەڵێ لە شاخەکانی ڕۆژهەڵاتی عێراقەوە هاتوون (کوسی)یان ناو بووە، بابلستانیان داگیرکردووە. لە دەمی (کوڕی گالزۆ) پاشایەکیاندا ئێرەی دروست کردووە. ئەم کۆمەڵە نزیکی ٦٠٠ ساڵ بەسەر ئێرەدا فەرمانڕەوا بوون».

– لام وایە ئەو کۆمەڵە لە ئاری بوون. لە سامی نەبوون!

– مەبەستت ئەوەیە بڵێم کورد بوون؟

(١) ئەو مامۆستایەیان ناوی (دەروێش مقدادی)بووە، وەک لە نامیلکەی (خەباتی ڕۆشنبیران)دا ل، ٢٩، هاتووە. بەڵام دەمانەوێ شتێک لە بارەی کەسایەتی ئەو مامۆستایەوە بڵێین: مامۆستا «دەروێش مقدادی» یەکێک بوو لەو دەیان مامۆستایانەی حکوومەتی عێراقی لە سییەکاندا بۆ دەرس وتنەوە لە سوریە و فەلەستین و لوبنانەوە هێناونی، بەبیروباوەڕ لە نەتەوەییە عەرەبەکان بووە، لەگەڵ هاوەڵەکانیدا وەک (ساطع الحصري، محمد عزة دروزة و كنفاني...) بیروباوەڕی نەتەوەیی عەرەبیان بەشێوەیەکی بەرچاو لەناو قوتابییە عەرەبەکاندا بڵاوکردبۆوە، بەشێوەیەکە لە ١٩٤٣دا وەزارەتەکەی (جميل المدفعي) بەتەواوی تەنگەتاو بوو، جا پەنای بردە بەر یاسای (سەندنەوەی ڕەگەزنامەی عێراقی) کە لە ١٩٣٣ ڕەشید عالی گەیلانی سەرەک وەزیران و حیکمەت سولەیمان وەزیری ناوخۆ دەریان کردبوو، بۆ دوورخستنەوەی ئەمانە لە عێراق، بۆیە یاساکە بەسەر زۆر لەو مامۆستایانە وەک (ساطع الحصري واحمد قدري و درويش= =المقدادي) و گەلێ لە هاوڕێ قەومییەکانیان پراکتیزە کرا و بەدەستبەستراوی بردیاننە سەر سنووری عێراق – سوریا و کردنیان بەو دیودا. بۆ زیاتر بڕوانە: (رجال ووقائع في الميزان، حوار مع الأستاذ، جرجيس فتح الله، دار آراس للطباعة والنشر؛ أربيل ط١، سلسلة رقم ٦٧، ٢٠٠١). شایەنی باسە، من بۆ خۆم لە گۆڤاری (التلميذ) کە تایبەت بووە بەمنداڵانەوە و لە (ثانويه المركزيه) لە بەغدا ژمارەیەکی لە شوباتی ١٩٢٩ دەرچووە ئەم نووسینانەی (دەروێش مقدادی)م دیوە: ١- أبو محجن الثقفي... ژمارە سێ ، مارتی ١٩٢٩. ٢- عمرو بن العاص... ژمارە پێنج، ٣١ مارتی ١٩٢٩. ٣- نبذه عن تأريخ سامراء، ژمارە شەش ٣٠ی نیسانی ١٩٢٩. هەروەها دەروێش ئەلمیقدادی (تأريخ الأمه العربيه)ی بۆ پۆلی دووی ناوەندی داناوە، قەبارەیەکی گەورەی ٤٠٠ لاپەڕەیی لە ١٣٥٥ک – ١٩٦٣ز (مكتبة الشرق – سوق السراي) لە بەغدا چاپ و بڵاوی کردۆتەوە، دانەیەک لەم کتێبەم لە کتێبخانەکەی مامۆستا عەبدوڵڵا جەوهەری خوالێخۆشبوودا دییەوە لە کتێبخانەی گشتی سلێمانی. بەخەتی خۆی لە بەرگی ناوەوەی نووسیوە: (خاوەنی پەرتووکی مێژووی گەلی عارەب عەبدوڵڵا تۆفیق جەوهەر – قوتابی دەبستانی ناوەندی سلێمانی تیپی سەهمە ١٩٣٧ – ١٩٣٨م/١٣٥٦ – ١٩٥٧ه). جگە لەمە لە شوباتی ١٩٣٥دا لەگەڵ دەستەیە لە ڕووناکبیری نەتەوە پەرستی عەرەب لە بەغدا (نادي المثني بن حارثة الشيباني)یان دامەزراند و بەگەرمی تێدەکۆشان بۆ جۆشدانی بیر و هەستی عەرەبی لەناو خەڵکیدا. بۆ زیاتر بڕوانە (د. کەمال مەزهەر چەند لاپەڕەیەک لە مێژووی گەلی کورد – بەرگی دوو، دەزگەی موکریان، هەولێر ٢٠٠١ – ل٣٣٤).

ئینجا من دەستم کرد بەپێکەنین، ئەویش دەستی کردەوە بەقسەکردن. وتی: کوردەکان وا دەڵێن، زۆر لە بێگانەکانیش هەر پێ لەمە دەنێن.

ئیتر کاتێکمان زانی ٣ سەعات و نیو بەڕێگاوە بووین، گەیشتینە عەقەرقووف: شوێنێکە دەشتێکی کاکی بەکاکی، هیچ ئاوایی تیادا نییە، ئاوی نیو سەعات لێوە دوورە، گەرم، ناشرین، هەتا بڵێیت.

پێی ناوێ دابەزین، چووین سەیری وێرانەکانی بکەین، هیچی نەمابوو خشتەکانی نەبێ، بەڵام سەکۆیەکی پانی باڵابەرز چووبوو بەئاسماندا، ٤٥ گەز بەرز ببوو، لە خشتی کاڵ بەسێ نهۆم تەواو ببوو، لەناو نهۆمەکاندا قامیش و زەل دانرابوو، بۆ نەڕووخاندن.

خشتەکان هەر وا لە جێی خۆیان مابوون. موقدادی دەیگوت:

– ئەمە لە دەمی ئەو پاشایەدا دروست کراوە، نوێژیان لەسەر بانی ئەو سەکۆیە کردووە کە تەماشای گەڕانی گەردوون و ئەستێرە و مانگ و ڕۆژ بکەن.

نانمان خوارد، هەندێ وێنەمان گرت، لەبەر بێ ئاوی هەریەکە بستێ زمانیان دەرکێشا بوو، ئەگەر ئاوەدانەکەی من و کوڕێکی تر نەبووایە، بێگومان زۆریان لار دەبوونەوە. چونکو لە شوێنێکی زۆر دوورەوە دەچوون ئاویان تێدا دەهێنا. ئینجا گەڕاینەوە، بەڵام لە ڕێی کازمیەوە کە بە ٢ سەعات و نیو بڕیمان... بەڵام ئەوەی دەشێ بینووسم، تاکە و لە بیر نەچێتەوە کردەوەی مامۆستاکەیە... ئەو هەموو ڕێیەی بەپێ بڕی، هەر تۆزێک بوو سواری کەر بوو... ئاوی نەدەخواردەوە، دەیگوت:

– ئێمە بۆ ئەوە هاتووین فێری ناخۆشی ببین، فێری گەرما، ماندووبوون، تینوێتی، ناخۆشی سواربوون... بۆ ئەوە نەهاتووین لەنجەولار بکەین. بەتایبەتی بۆیە بەسواری کەر هێنانی کە گیانێکی سووکمان بەبەردا بکات، لامان شوورەیی نەبێ سواری کەر ببین، لە پاش ئەوە تا دراوی خۆمان نەدەین بەئۆتۆمبیلی بێگانە.

ئەوە لە ڕێگا هەر باسی دیدەوانی ڕۆژئاوای کردووە، باسی وڵاتپەروەری کردووە، گیانی وڵاتخۆشەویستی کردووە بەبەر قوتابییەکاندا.

***

بەڕاستی سەیرانی وا گیانسووکانەم بۆ هەڵناکەوێتەوە؛ لە زانین، لە فێربوونی ناخۆشی لە ڕابواردن کەڵکەوەر بووین. ئەوەی کە لام جوان بوو دڵمی ڕۆشن کردەوە ئەوەبوو لەپڕ دوو کوردی دارولموعەللمینم دی هاتبوونە ئەوێ، منیش بەزۆر سواری کەرەکەی خۆم کردن، ماندووم حەساندنەوە، کە بەوە کوردایەتی خۆمم پیشان دا[1].

(١) لەم ئاستەدا دەسنووسەکە کۆتایی بەباسی گەشتەکەی عەقەرقووف دێنێ، بەڵام لە نامیلکەی خەباتی ڕۆشنبیراندا بەشێکی تایبەت و سەربەخۆی دەخاتە سەر بەناوی (یەکەم دەوڵەتی کوردی...) و لە پێنی باسەکەوە دایناوە، لەناو دەسنووسەکانیدا ئەم باسەم نەدیوە، بەڵام لەبەر گرنگی باسەکە وا لێرەدا وەک خۆی دایدەنێین.

یەکەم دەوڵەتی کورد کە لە عێراقدا دامەزراوە یاخود: ئاریەتی کوردەواری

کە لە گەشتی (عەقەرقوون) بوومەوە. لە نووسراوخانەکاندا بەدوای هەندێک سەرچاوەدا گەڕام، تا تێروپڕ لە بابەت ئەو دەوڵەتەوە کە (کاسییەکان) لە (بابلستان)دا دایانمەزراندووە، زانیاری کۆ بکەمەوە، خودا و ڕاستان ژمارە (٢)ی گۆڤاری (الأقلام)م دەست کەوت، کە لە ساڵی ١٩٢٨دا لە شاری بەغدا چاپ کراوە و خاوەنەکەی (علي ضريف الأعظمي) بووە... لەلاپەڕ (١٤٣)یدا بەزمانی عەرەبی نووسیبووی (أول دولة كردية قامت في العراق – أو: آرية الأكراد).

منیش وا لە خوارەوە دەیگۆڕمە سەر زمانی کوردی، تا ئەوەی (مامۆستا دەروێش مقدادی) لە بابەت مێژووی ئەو دەوڵەتە و عەقەرقووفەوە پێی گوتم تەواوی بکەم.

«لە سەرەتای سەدەی هەژدەهەمی پێش لە دایکبوونی عیسادا کە باری خاکی عێراق تێک چووبوو، شیرازەی ئاسایش لە ئەندازە ترازا و ئاژاوە و شەڕ و شۆڕی ناوەوە سەرانسەری خاکەکەی گرتەوە، لە ناوەند فەرمانڕەواییە بچکۆلەکانی ئەمپەڕ و ئەوپەڕی خاکەکەدا، (کوردەکان)ی دانیشتووی ئەو شاخانەی کە کەوتوونەتە ناوەند خاکی (فارس) و خاکی (عێراق)ەوە، وریابوونەوە و ڕاپەڕین. لەناو خۆیاندا پێشەوایەکیان هەڵبژارد کە ناوی (کاندیش) بوو.

ئەو کوردانە لەوەپێش هەندێک فێری شارستانێتی ببوون، کە لە عێراقییەکانی کۆنیانەوە وەرگرتبوو، ئەو پاشاگەردانییەی ناو عێراقیان بەهەلزانی، هورووژمیان بردە سەر خاکی عێراق بەو نیازەی زەویە بەپیتەکەیان بچێتە ژێر چنگەوە، کە پێویستیان پێی هەبوو.

جارێ لە سەرەتاوە بەشێکی باکووری عێراقیان داگیر کرد، دوای ئەوە مرخیانی لێ خۆش کرد، هورووژمیان بردە سەر (بابل) و دەوروپشتی، ئەویشیان لە ساڵی ١٧١٤ی پێش زایینیدا داگیرکرد. (کاندیش)ی پێشەوایان دەوڵەتێکی بچووکی لە خاکی عێراقدا دامەزراند، ئەوساکە ناویان نابوو (کردونیاش)، هەندێکیش پێیان دەگوت (دەوڵەتی کووسییەکان).

لە دوای (کاندیش)ەوە چەند خونکارێک هاتن، سنووری دەوڵەتەکەیان فراوان کرد: چەند شارێکی باکووری عێراقیان داگیرکرد؛ ئەم دەوڵەتە نزیکەی (٥٧٤) ساڵ ژیا؛ (١٧١٤-١١٤٠)ی پێش زایین.

(٣٦) خونکار فەرمانڕەوایی تێداکرد، یەکەم خونکاریان ناوی (کاندیش) بوو، دواین خونکاریان ناوی (نادنشوما)ی دووەم بوو، بەناوبانگەکانی ئەو خونکارانە ئەمانە بوون: «کاندیش، گالزۆی یەکەم، گالزۆی دووەم، نازمرتاش، نادنشومای دووەم».

لە ناوەند ئەم دەوڵەتە و دەوڵەتی ئاشووری و خونکارەکانی خاکەکانی باشووری عێراقدا گەلێک شەڕ و شۆڕ هەڵگیرسان، کە تا ماوەیەکی دوور و درێژ نەکوژانەوە.

خاوەن لێکۆڵینەوە ئەوروپاییەکان، لەپێش شەڕی جیهانی یەکەمدا، گەلێک کەلەپووری ئەم دەوڵەتەیان لە (عەقەرقووف) و چەند شوێنێکی تردا دۆزیەوە؛ لەناو ئەو جیماوانە (آثار) نووسینی وایان بەرچاو کەوت کە چەسپاندییە دڵیانەوە: ئەم دەوڵەتە لەلایەن ئەو نەتەوەیەوە دامەزراوە کە

لەوەپێش لەناو (کوردستان)دا نیشتەجێ بوون، مێژوونووسی بەناوبانگی تورکیش (ئەحمەد ڕەفیق) پشتی ئەو بیروباوەڕەی گرتووە؛ نەک هەر ئەوە بەڵکو بەتەواوەتی ئاشکرای کرد کە ئەم دەوڵەتە (دەوڵەتێکی کوردەکان) بووە؛ ئەو کوردانە لە پێش ئەوەدا کە ئەو دەوڵەتەی خۆیان دابمەزرێنن لە خاکی عێراقدا، لە ڕۆژهەڵاتی ڕووباری (دەجلە)دا جێنشین بوون؛ واتا لە (کوردستان)دا.

ئەوەندە هەیە ئەو ناوی ناون: (کاسییەکان = کاسیلر)، ئەم وشەیەش هەر لەوشەی (کۆشیەکان) یاخود (کووسیەکان) دەکا کە لەووەپێش ناویان براوە.

وا دەردەکەوێت ئەم جیاوازییە کەمەش کە لە ناوەند ئەم وشانەدا پەیدا بووە لە پەرچەڤەکردنی یەکێک لەو دوو لایەوەبێ.

جا لەبەر ئەمەی ئەم دەوڵەتە کوردەی کە پێشنیان پێیان گوتووە (کردونیاش) لە ساڵی ١٧١٤ی پێش زاییندا لە عێراقدا دامەزراوە و (میدییەکان)یش دەوڵەتە کۆنەکەی خۆیان لە ساڵی ٧٥٩ی پێش زایینی دامەزراندووە، کە دوای ڕووخانی دەوڵەتی یەکەمی ئاشووریەکان دێت، بێگومان (دەوڵەتی کوردەکان) زۆر لە پێش (دەوڵەتی میدیا)وە دامەزراوە. بێجگە لەوە (نەوەی مادەکان) یاخود ((نەتەوەی میدییەکان) تا پێش سەدەی حەوتەمی پێش زایین ئینجا پەیدابوون؛ ئەو (ئاری)یانەیش کە لە نزیک ساڵی ١٨٠٠ی پێش زاییندا بڵاوبوونەوە بەهەموو لایەکدا، بریتی بوون لە گەلێک هۆز، کە زۆربەیان لەناو خاکی (میدیەکان)دا نیشتەجێ ببوون. جا بەپێی ئەم قسانەی کردمان، بۆ خوێندەوار دەردەکەوێ کە (نەتەوەی کورد) لەو نەتەوە ئاریانەیە کە هەر لە سەردەمی کۆنەوە لە (کوردستان)دا نیشتەجێ بوون، نەتەوەی کورد و نەتەوەی فارس و میدیاییەکانیش هەر لە یەک ڕەگەزن؛ واتا کوردەکان برای فارس و میدییەکانن، نەک وەکو هەندێک دەڵێن: لە میدییەکان کەوتوونەتەوە. (دەوڵەتی کووسی)ش کە پێیان گوتووە (کردونیاش)، بریتی بووە لە (دەوڵەتێکی کورد)، لە جێماوەکانی کۆنیشدا ناوی (نەتەوەی کورد) بە(کاردۆخی) براوە؛ ئەم ناوەیش زۆر نزیکە لە ناوی (کردونیاش)ەوە کە واتاکەی (دەوڵەتی کورد) دەگرێتەوە.

ئەوانیش کە وایان زانیوە (کوردەکان) لە ڕەگەزی (تووڕانی)یانن، بەهەڵەدا چوون، چونکە ئەوە چەسپیوەتە دڵەوە و ڕوونیش بۆتەوە کە لە ڕەگەزی (ئاری)ن.

کۆمەڵێکی گەورەیش لە زانایانی ئینگلیز و فەرەنسز و ئەڵمان و ڕووس و عەرەب و کەسانی تر ئەم قسەیەیان پەسند کردووە و بڕیاریشیان لەسەر داوە».(١)

(١) (سامي سعيد الأحمد) لە کتێبی (العراق في التأريخ) کە لیژنەیەک لە پسپۆڕانی مێژوو لە ١٩٨٣دا بەپێی پرۆژەی (إعادة كتابة التأريخ) دایانناوە، دەربارەی کاسییەکان یان کیشییەکان دەڵێ: ماوەیەکە حوکمی کیشییەکان، لەگەڵ درێژەکێشانیدا ١٥٩٥-١١٥٧ پ.ز. تەمومژاوی و نادیارە، بۆیە بەسەردەمێکی تاریک ناودەبرێ. کیشییەکان بیانین و بەرلەوەی وڵاتی بابل داگیر بکەن، هیچ شتێ دەربارەیان نازانرێ وەیا لە کوێوە هاتوون. بەڵام دوای چند دێرێک لەمە دەڵێ: یەکەم پاشای کیشییەکان کە ناوی دەبەن؛ (گندش)ە، هەندێک دەسپێکی حوکمەکەی لە ساڵی (سمشۆ ئیلۆنای نۆهەم)ەوە دیاری دەکەن، ئەو ساڵەی یەکەم جار پەلاماری=

عەرەبیش؟!

ئیمرۆ ڕۆژێکە قسەیەکمان لە گوێدا دەزرنگێتەوە، بەبیرماندا نەدەهات ئەوە لە عەرەبی عێراق ببینین! لەلایەکەوە بەبرای خۆیانمان دادەنێن، بەهەموو تەرحێک خەریکی ڕێکخستنمانن لەگەڵ خۆیاندا. کەچی لەم ڕۆژەدا بەتەرحێک قسەمان لێ دەکەن دوژمن لە دوژمن، خوێنخۆر لە خوێنخۆری خۆی ناکا!!...

وە نابێ هۆشدارەکانمان ئەمەیان لەبەرچاو نەبووبێ، وەنەبێ لەو ڕۆژەوە کە کورد ناوی خراوەتە سنووری عێراقەوە بیر لەم ڕۆژە ڕەشە نەکاتەوە و هەموو قسەیەکیانی بەبا نەدابێ، هەمیشە بۆ کوردایەتی خۆی و بۆ پێشکەوتنی کوردستان هەوڵی نەدابێ. بۆ پێکهێنانی کوردستانێکی سەربەخۆ تێنەکۆشابێ... بەڵام چەرخی چەپگەرد بووەتە پەرژینی ئەو سەرکەوتنە.

ئەگینا کورد لە یەکەم هەناسەیەوە تێ گەیشتووە کە ژین لەگەڵ عەرەبدا هەروەکو لەگەڵ تورک و ئێراندا بێ کەلک بووە، بێ کەلکە. ئەگەر ئەم قسانە دەخوێنینەوە کە لە ڕۆژنامەی (البلاد)ی بەغداوە نووسرابوو، کە نێرراوە عەرەبەکان بەگوێی نێراوە کوردەکانیاندا داوە؛ ئەوسا تێدەگەی کە عەرەب هەر لەو ساوە کە پێی کەوتۆتە کوردستانەوە بەناوی ئایینەوە تا ئیمرۆ لە پێستی دۆستدا بووە لەگەڵمان بەڵام لە ڕاستیدا دوژمنێکی بێ هاوتا. دڕندەیەکی بێ سامان... بۆ گیانی کورد!...

لە کۆبوونەوەی ٢٨ی مارت ١٩٣١یاندا باس لە شێخ مەحموود دەکەن،[١] نێرراوێکیان (سەعد ساڵح) دەڵێ: «دەمەوێ لە دەنگوباسی شێخ مەحموود تێبگەین، حەللی هیچی تر نییە، لە هەر حەلێکا عێراق بکەوێتە تەنگانەیەکی سیاسییەوە یاخود لەگەڵ شتێکی خۆیدا خەریک بێ، شێخ مەحموود دەبێ لێی ناخۆش بکا، هەرا هەڵگیرسێنێ. ئاسایش کەم بکاتەوە!».

وەزیری جەنگ بەرپەرچی دایەوە و وتی: «شێخ و کۆمەڵەکەی هەڵساونین بەڵکو جەردەن[٢]، یا

= عێراقیان دا، ئەسڵی ئەمانە لە دەڤەری ناوەڕاستی زنجیرە چیاکانی زاگرۆسەوەی کە ئێستا بەلوڕستان دەناسرێ. دیسان دەڵێ: (ئەگومی دووەم) یەکەم پاشای کیشییەکان بوو کە هەموو وڵاتی بابلی لەژێر دەسەڵاتدا بوو،... هەروا (کرندش)ی پاشایانی کە بەکارە ئاوەدانکردنەوەکانی ناسراوە لە شارەکانی بابلدا، (کۆریکالۆزی یەکەم) بەدوایدا هات و شاری (ئیشا)ی دەست پیا هێنایەوە و ناویشی نا (دورکۆریکالزۆ) کە ئێستا پێی دەوترێ (عەقەرقووف - ئەکەرکووف)ی ئێستای نێزیک بەغدا. هەروا دەڵێ: لە عەکەرکووفدا کۆشکی پاشا دۆزراوەتەوە کە پێ دەچێ تێکەڵێک بێ لە چەندەها دیو و حەوشە و گۆڕەپان، جیا لە شێوەی بیناسازی عێراقی کۆن، هەروا زەقورەی عەکەرکووف سێ پلیکانەی لە پێشەوە هەیە کە لەوانەی زەقورەی ئور دەچن. بۆ زیاتر بڕوانە: مجموعة من الأساتذة، العراق في التأريخ، دار الحرية للطباعة. بغداد ١٩٨٣ ص ١٠٢ - ١٠٥.

(١) دەقی ئەم دانیشتنەی (مجلس النواب)ە و ئەو گفتوگۆیانەی دەربارەی شێخ مەحموود و ڕاپەڕینەکەی کراوە. بڕوانە: (البلاد - جريدة، عدد ٤١٤ الأحد ١٩٣١/٣/٢٩ السنة الثانية. ص ٥).

(٢) ئەمە بەعەرەبی ئەوە دەگەیەنێ: (ليسوا بثوار بل قطاع طرق).

چۆنیان ناودەنێی بنێ، بەڵام شێخ مەحموود بەخۆڕایی ئەمە ناکا بەڵکو پشتیوانێکی پەنهانی هەیە. منیش وام پێ باشە هەتا تەرازووی دراومان سەربەسەر نەکراوە[١] کە بۆ ئەمە دراوێکی بێشومار دابنێین دەشێ هەر کلۆجێ دەبێ ئەم هێزە نهێنییەی شێخ بەرباد کەین!... ئەگینا دەبێ وەزیر پێ لەمە بنێ[٢] کە حکوومەتەکەم پێی ناکرێ ئەم پشێوییە لابەرێ. ئینجا ئەو حەلە ئێمە شێخ مەحموود لە خۆمان ڕزگار دەکەین، سەربەخۆیی دەدەینێ، چونکو پێمان ناکرێ خۆمان لە دەستی ڕزگار بکەین. جا ئەو حەلە خۆمان بۆ ئەوەی کە ماومانە تێدەکۆشین سەربەخۆیی بۆ وەربگرین». نێراوێکی تریان (سلمان البراك) دەڵێ:

«شێخ مەحموود جەردە نییە بەڵکو هەڵساوە، بەم چەند پۆلیسەش دانامرکێنرێتەوە. وەنەبێ پیاوەکانیشی ٣٠٠ تا ٥٠٠ کەس بن وەکو وەزیری جەنگ دەڵێ، کە ئەو بەو پیاوانەی هەروەکو ئێستا دەتوانێ بەربەرەکانیان لەگەڵدا بکات، لەمەو دواش زۆر چاک بەرگە دەگرێت، واشدەزانم ئەگەر هەر ناچاربین بەرامبەری شێخ مەحموود بکەین، وا چاکە کوشتنی هەموو کورد ئاشکرا بکەین!... من یەکێکم لەو کەسانە کە ئەوەیان دەوێ، کە لەو کارەدا دەبن!...».

ئینجا (ئەحمەد الجليلي) بەتووڕەییەکەوە هەستا بەقایم دەیقیژاند: «شێخ مەحموود هەڵساوێکی کەم نییە، بەڵو چەکێکی پیسە بەدەست بێگانەوە، کە هەروەکو ڕۆژنامەیەکی هاوڕێمان دەڵێ: لەسەر ئەم کۆمەڵەیە، کە هەموو عێراق چاوی لە دەستێتی، ئاگای لە هەموو کارێک بێ کە لە وڵاتدا ڕوودەدا... شێخ مەحموود شتێکە بەدەست بێگانەوە، هەچ کاتێ ئارەزووی بوو کاری پێ بەجێ دەهێنێ، تاکو لە دەرەوە وا تێبگەن عێراق پڕی هەرا و گێچەڵە. هەمیشە خوێنی تیادەڕژێ. بەڵێ بۆ ئەوانە دەست دەدا کە پێیان گرانە عێراق بچێتە کۆمەڵی گەلانەوە» ئینجا جێنشینی وەزیری ناوەوە بەرپەرچی قسەکەی دایەوە وتی: «ئەمە شتێکی ئەوەندە گەورە نییە ئەم تووڕەییەی پێویست بێ».

(سلێمان فەتاح): «من وا دەزانم کە ئەو لەشکر و پۆلیسەی لەوێ هەیە زۆر چاک دەتوانێ ئەم یاخیبوونە دامرکێنێتەوە، سا ڕۆژ ڕاستی قسەم دەر دەخات».

(زامل المناع): دەمەوێ بەهەر ڕەنگێ دەبێ ئەو پشێویە لابرێ، سا بەهێزبێ یان بەئاشتی سیاسی؛ چونکو زۆر شایانی شوورەییە لە حکوومەتێکی عەرەبدا پاشای عەرەب بێ و ئەم تەرحە شتانە ڕووبدا».

(غياث النقشبندي) نێرراوی ئامێدی - کوردپەروەرێکی گەورە:

«حکوومەت هی عەرەب نییە چونکو سلێمانی کوردن بەڵکو حکوومەتەکە حکوومەتی عێراقە...»

(المناع): حکوومەت هی عەرەبە. عەرەبە...!!

(سەردار)[٣]: «تکا لە -زامل المناع- دەکەم ئاگای لە پێڕەوی کۆمەڵ بێ». (نەقشبەندی): «هەڵسانی شێخ مەحموود هیچ شتێکی نییە بەسەر حکوومەتەوە، کە هی کوردبێ یا عەرەب، بەڵکو

(١) مەبەستی ئەوەیە کە: (قبل تصديق الميزانية يجب تخصيص مبالغ طائلة...)

(٢) واتە خۆی، وەزیری جەنگ.

(٣) مەبەستی لە (رئيس مجلس النواب)ە.

بزووتنەوەیەکە بتوانێ بەربادکرێ. منیش حەز ناکەم لێرەدا ناوی حکومەتی عەرەب ببەم!»٠

پاشان وەزیری جەنگ هەڵسا و قسەی لە بابەت توورەیی هەندێ لە نێرراوەکانەوە کرد، دەیگوت: «ئەم جوولانەوەیە شێخ مەحموود دەیکا لە پێش هەموو کەسێکدا زیان بەکوردەکان دەگەیەنێ...»٠

ئەمین زەکی بەگ -مێژووی کوردستان- ١٩٣١/٤/٢

ئەمین زەکی[١] یەکێکە لە زانستە[٢] کوردەکان خەڵکی سلێمانییە، لە لەشکردا گەلێ پایەی بڵند بووە، لە عێراقدا چەند جار وەزارەتی پێک هێناوە... یەجگار زانستە[٣]، با وەجوود لە مێژوو و زانینی زەویدا.

پار ئەوەبوو بوو بەپەلی یانەی سەرکەوتن، ئیتر لەوساوە لە کاری حکومەت وازی هێنا، ئینجا بەجارێ بەرەڵلای کرد، هاتە پێشەوە بۆ ڕەنجدان لە پێناوی کوردایەتیدا. لە پارەوە تا ئیمڕۆ کە نزیکی نۆ مانگە خەریکی مێژووی کوردە.

وەکو لە خۆیم بیستووە لە ٢٥٠ نووسراوی دەرهێناوە، کە بەکوردی، فارسی، عەرەبی، تورکی، ئینگلیزی، فرانسزی و ئەڵمانی نووسراون، تا ئێستە هەر بەمەوە خەریک بووە. سێ نووسراوی جوانی نووسیوەتەوە:

یەکەم: مێژووی کوردستان کە ٣٠٠ پەڕەیە.

دووەم: مێژووی سلێمانی.

سێیەم: مێژووی ناودارانی کورد.

هەر سێکی تەواو کردوون.

ئیمڕۆ کە ١٩٣١/٤/٢ هی یەکەمیانی دا بەچاپخانە لەسەر دراوی یانە[٤]، بەڵام خۆی هیچ شتێکی

(١) لە گەڕەکی گۆیژەی شاری سلێمانیساڵی ١٨٨٠ هاتۆتە دنیاوە، خوێندنی سەرەتایی و ڕوشدیەی عەسکەری لە سلێمانی تەواوکردووە، لە ١٨٩٦ ئامادەیی عەسکەری بەغدای خوێندووە دوای (حەربیە)ی ئەستەموڵ و (ئەرکان)ی هەر لەوێ... دوای شکانی عوسمانیان لە شەڕی جیهانی یەکەمدا لە ١٩٢٤ گەڕایەوە بەغدا، چەند جارێ لە وەزارەتەکانی عێراقدا پلەی وەزیری ڕێگاوبان و مەعارف و بەرگری و ئابووری پێ دەسپێررا، (١٩٣٦ بەنائیبی سلێمانی هەڵبژێررا... لە ٩ی تەمموزی ١٩٤٨ لە بەغدا گیانی پاکی سپارد و لە گردی سەیوانی سلێمانی بەحورمەتەوە سپێردرا. لە ژیانیدا (٩) کتێبی لە بواری سەربازی و لێکۆڵینەوەیدا بەتورکی چاپ و بڵاوکردۆتەوە، لە ١٩٣١ بەرگی یەکەمی خولاسەی تەئریخی کورد و کوردستانی چاپ کرد و لە ١٩٣٧ بەرگی دووەمی. لە ١٩٣٩ لە قاهیرە کرا بەعەرەبی و چاپ کرا، جگە لەمە (مشاهیر الکرد) و (تأریخ السلیمانیه وأنحائها) و گەلێ وتار و نووسین لە گۆڤاری گەلاوێژدا.

(٢) مەبەستی (کە یەکێکە لە زانا کوردەکان).

(٣) یەجگار زانایە.

(٤) بەمانای: لەسەر ئەرکی یانەی سەرکەوتنی کوردان لە بەغدا.

لە یانە ناوێ. بەڵکو هەر پوولێکی تیا دەست کەوێ پێشکەش یانەی کردووە، لە پاش دەرچوونی ئەمە ئەوانی کەش لە چاپ دەدا، خوا هاوتای ئەم پیاوە گەورانەمان بۆ زیاد کا...

یانەی سەرکەوتن ١٩٣١/٤/٣

بەیانی هەینی لەسەر جاڕدانی یانە لە ڕۆژنامەکانی بەغدادا، چوومە یانەی سەرکەوتن، شوێنەکەی جمەی دەهات لەبەر هاتووان، نزیکی ٧٠ کورد لە هەموو ڕەنگە: لە پیاوانی گەورە، دەوڵەمەندان، مەلایان، سەرکۆماران، شت فرۆشان و قوتابیان کۆبوونەوە، بۆ ئەمەی سەرلەنوێ پەل بۆ یانە هەڵبژێرن بەپێی پێڕەوی یانەکە هەر نۆ مانگە جارێک پەلی تازە هەڵبژێرێتەوە.

لە پێشەوە لەلایەن جیاووکەوە[١] وتەیەکی جوان خوێندرایەوە، پاشان ئەمین زەکی بەگیش هەندێ قسەی کرد، ئینجا دەست کرا بەهەڵبژاردنی پەلەکان.

دوو کۆمەڵ هەڵبژێررا، هەر یەکەی ٩ کەس، کۆمەڵێکیان هی ناوچە، دووەمیان بۆ بەڕێوەبردنی یانە و بەجێهێنانی کار و فەرمانی لە پاش ڕاکێشانی قاقەز کۆمەڵی ناوچە دەرچوون:

١- ئەمین زەکی بەگ

٢- مارف جیاووک

٣- ئەحمەد ئەفەندی هەولێری

٤- عەبدوڵڵا لوتفی عەلی ئاغا

٥- ئەمین ڕەواندزی

٦- موحەممەد عەلی سەقا

٧- کەریم

٨- دوقتۆر شوکری مەمەد

٩- غیاث الدین – نێرراوی ئامێدی.

(١) مەعرووف جیاووک: کەسایەتییەکی سیاسی و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی دڵسۆزی کورد بووە، سەر بەعەشیرەتی (باڵەک)ە لە گوندی (سرێشمە)ی نێزیک خەلیفان لە هەولێر.
دوای چوونی خێزانەکەی بۆ بەغدا، ئەم لە ١٨٨٥ لەوێ لە دایک دەبێ و هەر لەوێش خوێندنی سەرەتایی تا بڕوانامەی (حقوق) دەخوێنێ. لە ١٩٢٨ بەنائیبی هەولێر هەڵدەبژێررێ، نموونەی کوردێکی دڵسۆز دەبێ لە پەرلەمانی عێراقی ئەو ڕۆژەدا، دوایی دەبێتە ئەندامی دادگای تەمیز لە بەغدا، ئینجا موتەسەریفی سلێمانی، هەروا لە دامەزرێنەرانی (یانەی سەرکەوتن) دەبێ لە بەغدا. گەلێ نامیلکە و نووسراوی بەچاپ گەیاندووە: هەزار بێژ و بەندی کوردی، ئیملای کوردی، (مأساة بارزان المظلومة) بەعەرەبی لە ١٩٥٤دا کە بەرگرییەکی بوێرانەیە بۆ ئەو سەردەمەی کتێبەکەی تیا بڵاوکردۆتەوە و ڕێز و نەوازشێتی بۆ خودی سەرۆک مستەفا بارزانیی نەمر.
دەزگەی ئاراس لە هەولێر لە ٢٠٠١دا چاپی دووەمی ئەم کتێبەی کردەوە، بەپێشەکی سامی شۆڕشەوە.

ئەمانەیش پەلی دووەمی کۆمەڵەن:

١- تەوفیق وەهبی

٢- جەمال بابان

٣- میرزا فەرەج

٤- شێخ عەلی قەرەداخی

٥- سەبری عەلی ئاغا - نێرراوی کۆن

٦- موستەفا شەوقی - نووسەری ناودار

٧- بەشیر موشیر - بەرگدروو

٨- عارف پشدەری

٩- داوود حەیدەری - کوڕی برایم حەیدەری سەرداری یانەی کۆن.

وتەی جیاووک: ئەمە بەکورتی قسەکانی جیاووکە:

گەورەکانم

هەموو دەیزانن کە پار بە چ گێرە و کێشەیەک ئەم یانەیەمان کردەوە، چەندە خەریک بووین هەتا ئەمەمان پێک هێنا. دیسانەوە هەموو لەبیرتان دێ بەچە زەماوەندێکی گەورە و ڕازاوە گوشادمان کردەوە، لە سەرەتاشەوە یانە چۆن بوو؟ کە ڕێ بەر کەس نەدەکەوت بۆ دانیشتن!...

ڕۆژ بەسەر ڕۆژدا دەڕۆیشت ئێمە هەر لە کۆشش و تەقەللادا بووین، لە بەغدا ١٢٥٠ ڕوپیەمان بۆ کۆکردەوە، ئەوەبوو بەندە بەخۆڕایی لەلایەن یانەوە نێررامە هەولێر بەسایەی ئەحمەد ئەفەندیەوە نزیکی ٥٠٠٠ ڕوپیەمان لای کوردەکانی ئەو ناوە بنەنا، بەڵام حکوومەت بووە پەرژینی گەیشتن بەو دراوە باشە، ئیتر ئەوەبوو پوولێکمان دەستگیر نەبوو. دیسانەوە گەردوون نەیپەرژاندنیە سەر ئەوەی لە شوێنانی تر بگەڕێین پیتاک کۆبکەینەوە، کە هەر لەو حەلەشدا پشێوی کارێکی لێ کردین حکوومەت بەتەرحێکی وا ڕێی لێ بەستین بەهیچ کلۆجێ لق لەو تەرحە شوێنانە بکەینەوە، کە دەبوو هەتا ئێستا هیچ شارێکی کوردستانی خواروو نەمایە لقمان نەکردایەتەوە.

دیسانەوە بێ دراوی کارێکی وای پێ کردین نەمانتوانی قوتابییەک لەسەر دراوی یانە ڕەوانەی ئەوروپا یاخود شوێنانی تر بکەین... بێگومان هەموو دەیزانن کە ئەمانە ئۆباڵی بەئەستۆی کێ بووە؟!

ڕۆژ دەڕۆیشت و یانە هەتا دەهات گوێگری کەم دەبووەوە هەتا بەتەرحێکی لێ هات لە ڕۆژی هەینیەکاندا کە وتەمان تێدا دەدا گوێگر لە ژمارەی پەنجەی دەستی تێپەڕ نەدەکرد. بەڵام ئێمە هەر لەسەر ڕێی خۆمان دەڕۆیشتین لە هیچ نەدەوەستاین... لەگەڵ ئەوەشدا، ئەوەبوو بەندە (ئیملایەکی کوردیم) لە چاپ دا و بڵاوم کردەوە، جەنابی ئەمین زەکی بەگیش دەستی کرد بەمێژوو نووسینەوە، ئەوا دوێنێ تەواوی کرد، لەسەر دراوی یانە (هەرچی مابوو) دەست کرا بەچاپی...

بەڕاستی شایانی زویرییە، جێی شورەییە ئێمەی کورد یانەیەکی وا بچووکمان پێ بەڕێوە نەبرێ، کە

لەناو گەلانی تردا بەدەیان کۆمەڵ و یانە بەڕێوەدەچێ!... ئەو پارەیەش کە لێرە گردمان کردبووەوە هەمووی بەیانەکە و چاپکردنی ئەو ئیملا و مێژووە، لە مردنی (برایم حەیدەری - سەرکاری یانە) و هەندێ شتی تردا بەخت کردووە (کراوە - أ.ب.).

بەندە زۆر حەز دەکەم یەکێک لێم بپرسێتەوە کە چۆن بەخت کراوە تا پێی بڵێم، کەس هەیە؟!. نەبووە. ئێستەش بۆ ئەمە کۆبووینەتەوە سەرلەنوێ پەلێ هەڵبژێرینەوە، ئێمەش بەمەردایەتی ئێوە و بەپشتی ئێوەوە بەناوی خودا لەمەودوا ئەم نامەیە لەپێشوو چاتر بەخێو دەکەین...

«چەپڵە»

ئەمین زەکی: ئەمەش بەکورتی قسەکانی ئەمین بەگە:

گەورەکان

بەندەش دەمەوێ لەم ڕووەوە چەند قسەیەکتان لە ڕوودا بڵێم. لە قسەکانی مارف بەگ وا دەرکەوت کە ئیتر یانە هیوای نەمابێ بۆ ژیان، بەڵام بەندە بەهیچ ڕەنگێ لەمەدا هاوتانیم. بەندە لە تەمەنی خۆمدا بێ هیواییم نەزانیوە، قەت حەزم لە بێ هیوایی نەکردووە... پیاو هەمیشە بەهیوابێ چاکە، بێگومان هەر ڕۆژێک دەبێ بۆی بێتەدی!...

خوا وای داناوە گەلێک حەز لە ئازایی بکا هەمیشە بەشی ئێش و ئازار دەبێ، کورد! خوا کە هێناویەتە بوون بەئازایەتی دروست کردووە، لەبەر ئەوە دەتوانم بڵێم کورد لە هەموو گەلێک ناخۆشی زۆرتر چەشتووە، لە هەموو کەس زۆرتر خوێنی ڕژاوە. بۆنەش ئەوەیە کە هەمیشە کوژراوی ئازادی بووە، قەت حەزی بەڕەنجبەری بێگانە نەکردووە!...

لە دەمی پێشوودا ئاسوور لە هەموو گەلێک دڕندەتر، خوێن ڕێژتر بوون، کەس بەوەندەی ئەوان گەلی کەی بەتەواوی نەهێناوەتە ژێر بارەوە، لەگەڵ ئەوەشدا پاشایەکیان کە لەسەر خشت ویستوویەتی زەبر بەدەستی خۆی نیشان بدا؛ وتوویەتی:

«لە دەمی منا هیچ بەردەستێکم (گەلێکی بێگانە) نەیتوانیوە سەربەرزکەنەوە... گەلی (گۆتۆ - کورد) نەبێ!...».

ئینجا بیهێننە پێش چاوتان بزانن کورد لەو حەلەشدا چۆن بۆ ئازادی خۆی هەوڵ و تەقەللای داوە... کە ئەوەبوو لەگەڵ پاشای کلدان (کەی ئاخسار)ی کورد لە ژێرەوە ڕێک کەوتن، پێکەوە هاتنە سەر ئاسوور (ئاشوور - أ.ب) نەینەوایان لە بنەڕەت تێکدا، کە مێژوو باسی دەکا دەڵێ:

«یەکەم لەشکرێ هاتە سەر ئاسوور (ئاشوور...) لەو هەڵمەتەدا لەشکری کورد بوو».

ئێمەش نابێ بێ هیوابین، نابێ گوێ بدەینە پێچ و ناوئاخنی گەردوون، دەشێ نەترسین، هەوڵ بدەین، خۆمان ڕاگرین؛ کاتێک دەزانین بەهەموو نیازێکمان دەگەین کە بەناوی خوا بەم زوانە پێک دێ، دەشبێ هەتا تنۆکێک خوێنمان تیا ماوە بۆ بەرزی ئەم یانەیە هەوڵدەین چونکی ڕەنج بۆ کورد دەدا...

«چەپڵە»[1]

بەندەش هەواڵی ئەم ڕۆژە خۆشەم بۆ فائیق بێکەسی هاوڕێم نارد، لام وایە نووسینی بەم بۆنەیەوە ناشیرین نییە:

یانەی سەرکەوتن لە سەرکەوتنە
ڕابوردووی کەوتن، ئێستای ڕۆیشتنە
هەینی ڕابوردوو، گەورە و بچووکمان
تیا کۆبووینەوە بۆ ئەغزا دانان
لەلایەن جیاووک کردەوەی یانە
پیشانمان درا دانە بەدانە

(١) دەربارەی کورتە مێژوویەکی دامەزراندنی ئەم یانەیە، لە نامیلکەی (باربوو) کە لەلایەن (هەیئەتی ناوچەی یانەی سەرکەوتن)ەوە ئامادەکراوە ١٩٤٣-١٩٤٤، ئاوا دەڵێ:
* لە ٩ شباط ١٩٣٠ مەعروف جیاوک ئیستدعایەکی پێشکەش کرد بۆ کردنەوەی کۆمەڵێکی زانستی لەگەڵ کۆمەڵێک پیاوانی ناسراوی ئەو ڕۆژە... ئەم سکاڵایە پێشکەش بەوەزارەتی داخلیە کرا، ئینجا ئیذنی پێ درا بەسەرۆکایەتی جەنابی مەعروف جیاوک بەژمارە (٦٨٩٥) لە (١٩ مایس ١٩٣٠) مەئذوونیەتی کردنەوەی درا.
* لە ٣٠ مایس ١٩٣٠ لە سینەمای ڕۆیاڵ حەفلەیەکی گەورە کرا خەڵکێکی زۆر لە کورد و بێگانە و ئەعیان بانگ کران، لە پاش حەفلە هەیئەتی مەرکەزی کۆمەڵە هەڵبژێررا:
١- شێخ الأسلام العثمان ابراهیم افندی حیدری. ٢- معالی امین زکی بگ. ٣- محمود جەودەتی ڕەحمەتی. ٤- احمد ئاغای کرکوکلی زادە. ٥- عبدالله لطفی بگ حاجی علی ئاغا. ٦- میرزا فرج شریف. ٧- مرحوم شیخ علی قرداغی. ٨- مرحوم خلف شوقی داودی. ٩- بشیر مشیری بەرگدروو.
* نزیکەی دوو ساڵ هەیئە لە خانووەکەی مەعروف جیاووک کۆ ئەبوونەوە، لە پاش وەفاتی ئیبراهیم ئەفەندی ئەمین زەکی بوو بەرەئیس یانە.
* لە ١٩٤٣/٤/١٧ هەیئەتی ناوچەی تازەی کۆمەڵە هەڵبژێررا بریتی بوون لەمانە:
١- میرزا فرج شریف. ٢- علی کمال بگ. ٤- حکمت زهاوی. ٤- ناجی عباس. ٥- هادی رشید چاوشلی. ٦- بشیر مشیر. ٧- حەمەڕەش - حەمە حەوێزی ڕەحمەتی. ٨- عبدالرحمن نورجان.
* لەبەر بێ جێگەیی نظامی داخلی درەنگ بۆ دانرا ئامانجی یانە: (یارمەتی قوتابیانی کورد. دانانی لجنەی تألیف و ترجمە و طبعی کتێب و قاموس یەکبوونی زمانی کوردی. گێڕانی حفلەی مانگان بۆ ئەوەی یەکتر بناسن).
* خلاصە نظام داخلی و اساس: (کومەڵ زانستیە و سیاسی نییە. بەرزبوونەوەی میللەتی کورد بەزانست و وەرگێڕان و تەربیە. یارمەتی هەژار و هەتیوو و نەخۆشی کورد. هەموو کوردێکی ڕەوشت باش و غەیر مەحکوم دەتوانی داخل ببێ. دخولیە ٣٧٤ فلس و مانگانە لە ١٥٠ فلس کەمتر نەبێ، ئەگەر نەیبێ لێی ناسێنرێ. بەهەر سەبەبێ کومەڵ تێک چوو سامانی بۆ مؤسساتی خەیریەی کورد دەبێ، ئەگەر نەبوو بەسەر هەژارانی کورددا دابەش دەکرێ.
(باربوو: چاپخانەی نجاح - بغداد ١٩٤٣-١٩٤٤ نادي الأتقاء الكردي (ل: ٢٧-٤٠)

ئینجا ئەمین بەگ خۆی ڕاستەوە کرد
بەدەنگ چەشنی شێر ئاوازی بەرزکرد
وتی: مەئیوسی پیشەی کورد نییە
یانە هەوڵ دەدا وەستانی نییە
لە ساڵی پاردا (ئیملامان) چاپ کرد
دوێنێش (تەئریخمان) بۆ چاپخانە برد
(بێکەس) مزگێنی ئەگەر نەنێری
مژدە نانێرێ (شاکر) بەفێری![1]

لاوانی کورد

لە ڕۆژی هەینی ١٩٣١/٤/٣دا هەرچی قوتابی بەغدا هەیە -٨١ کەس- لە باخچەی مۆددا کۆبووینەوە؛ بۆ ئەمەی وێنەیەکی خۆمان بگرین بۆ یادگاری برایەتی و کوردپەروەریمان.

کورد لە بەغدا زۆرترن لە ٨١ کەس، بەڵام ئەو کەسانەمان بانگ کردبوو کە ڕەگی کوردایەتی لە لەشیاندایە.

باخچەکە یەجگار خۆش بوو، ئێمەش لەبەر ڕۆژ وەستاین وێنەکەمان نەگرت هەتا هەور هاتە سەرمان، ئەو دەمە لە سەعاتێک زۆرتری کێشا، ئێمەش بەخۆڕاییمان ڕانەبوارد؛ دەستمان کرد بەیاری کردنی خۆمان، لە لایەکەوە (سێ باز) لەلایەکی ترەوە (یەکەو حەیزەران) لە شوێنێکی ترەوە (هەڵپەڕکێ) لەبەر سێبەرەکە گۆرانی کوردیمان دەوت، ئیتر خۆمان لە عەرەبستاندا نەدی بەڵکو لە شوێنێکی کوردستاندا.

ئینجا چەند خۆش بوو کوردێکی ئامێدی و کوردێکی زاخۆ، یەکێکی سلێمانی، کوردێکی کۆیسنجەق، کوردێکی هەولێر، کوردێکی کەرکووک... دەست لەناو دەستی یەکدا هەڵپەڕکێی کوردیان دەکرد!...

لاوانی کورد حەلی خۆی کۆمەڵی هەبوو. بەڵام ئێستە ئەمە دوو ساڵە نەماوە[2]، بەڵام ئەوی جێی خۆشییە هیچ هەینییەک نییە قوتابی سانەوی و قوتابی دارولموعەللمین نەبینی، هی قوتابخانەکانی تر

(١) لە دەسنووسی (خۆشخوانی)دا لەژێر ناوی (نامە) دایە، دەڵێ لە ١٩٣١/٤/٧ بۆ بێکەس نادرووە، نۆ دێری تری لە پێشەوەیە، جیاوازییەکی بچووک لە دێری یەکەمدایە (ڕابوردوی کەوتن...) لە دەسنووسەکە: (ڕابوردووی وەستان...).
(٢) لەم بارەیەوە مامۆستا (جەمال بابان) دەڵێ: کۆمەڵەی لاوان لەلایەن خوێندەوارانی کوردەوە لە بەغدا لە ١٩٢٣ پێک هات، کۆمەڵێکی زانستی و کۆمەڵایەتی بوو، لە دواییدا دەستی لە سیاسەتیشەوە دەدا. ئامانجی یەکیەتی و بڵاوکردنەوەی زانیاری و هاندانی خوێندن بوو، دەبوایە هەر قوتابییەک پاش خوێندن بۆ هەر لایەکی کوردستان بنێرێ بچێتە ناو خەڵکەوە، بیروهۆشی کوردایەتی و سوود و قازانجی زانستییانە لەناودا بچەسپێنێ، کۆمەڵە پەیوەندی بەڕۆڵە کوردەکانی دەرەوە و ناوەوە هەبوو، نامەی دەنارد بۆ: بەدرخانییەکان، مستەفا شاهین، مەمدوح سەلیم لە سوریا، د. سەعید کوردستانی لە تاران، د. عەبدوڵڵا =

نەبینن. هەروەهاش بۆ ئەوانی تر، ئەوی شایانی نازکردنیشە ئەوەتە هەموو بەناوی کوردپەروەرییەوە دەچنە لای یەک... دووبەرەکی لەناودا نییە، لەبەر ئەوە هیچ کەم نییە، بەناوی خوا، ئەم ڕێکییە بگۆڕێتە سەر دامەزراندنی کۆمەڵی گەورە گەورە بۆ پێشکەوتنی کورد هەوڵ بدات[1].

کوردستان لەم دوو هەفتەیەدا ١٩٣١/٤/١٢

خانەقین: لەم ناوەشدا ئاگری شەڕ هەڵگیرساوە، گڕەکەی تا دەمی کەرکووک درێژ بووە، لەم شوێنەدا تیرەی جاف، تاڵەبانی، داودە و زەنگەنە هەڵساون. لەم چەند ڕۆژانەدا هەرایەکی خراپیان لەگەڵ عەرەب کردبوو، تاڵەبانییەکان لەشکرەکەیان شکاندبوو بەڵام لە دواییدا پۆلیس و فڕۆک بەفریایاندا گەیشتبوون، لە پاش کوشتارێکی زۆر لە هەردوو لا، تاڵەبانی بەناچاری هەرای کردبوو. فڕۆکەکان بەوەش وازیان نەهێنابوو، هەندێ دێی ئەو ناوەیان بۆمباباران کردبوو... لەوانە دوو فڕۆک کەوتبوونە خوارەوە.

دزەیی: ئەمانیش لەلای کەرکووک و هەولێرەوەن، (هەرکی)یشیان لەگەڵە، ئەوا ئەوانیش هەڵساون. ئەم تیرەیە لە هەموو تیرەکانی تر بەهێزترن، خەریکن (بەقسە) بدەن بەسەر هەولێر و کەرکووکدا.

قلیاسان: سەیری ئێرە لە هەموو خۆشترە، (سەید حەمەدە بچکۆلە) لە سەعاتی دوو لە شاری

= جەودەت لە ئەستەموڵ و شوکری محەمەد سەگبان. نەشرەیەکی دەستنووسیان هەبوو، لە سلێمانی و هەولێر و شەقڵاوە و، ڕەواندز بڵاو بوو، بڕیار بوو ئەندامانی هەموو ساڵێ کۆببنەوە و وێنە بگرن، هەرچەند (إجارە)ی نەبوو بەڵام ئیشی خۆی هەر دەکرد، دوای نسکۆکەی شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران و لێدانی کوردەکان، لە سەرەتای مایسی ١٩٢٥ لە باخەکانی (صالحیة)ی بەغدا کۆبوونەوەیەکیان بەست، زۆربەی وەزیر و باڵیۆز و کاربەدەست و کەسایەتی کورد و عەرەبیان بانگ کرد، هەروا نوێنەرانی ڕۆژنامەی (الأستقلال، المفید، العالم العربي، البلاد) وتار بەکوردی و عەرەبی و فارسی و تورکی لەلایەن کەریم ڕۆستەم و ئەنوەر سائیب و مەعروف جیاووک و مەمدوح سەلیم خوێندرایەوە، وتەکان کرانە ئینگلیزی و فەرەنسی بۆ باڵیۆزەکان.

هەر بەو تینەوە کۆمەڵە تا ١٩٢٧ی خایاند، دوایی بەهۆی گواستنەوەی ئەندامەکانی بۆ دەرەوەی بەغدا، کارەکانی سست بوو. وەک مستەفا سائیب بۆ سلێمانی، عەبدولواحێد نوری و ئەحمەد ڕەفیق و عەبدوڵڵا عەزیز کە هەریەک دوای کاری خۆی کەوت.

مامۆستا جەمال لە بەرگی گۆڤارەکەدا ئەو وێنەیەی بڵاوکردۆتەوە کە لێرەدا مامۆستا شاکر فەتاح باسی دەکات و دەڵێ: ئەم وێنەیە لەسەر پشتەکەی نووسراوە (لاوانی کورد لە بەغدا ١٩٣١/٤/٣) وا دیارە کۆمەڵە لەسەر چالاکی خۆی مابێ ئەگەر بەسستیش بێت.

بۆ زیاتر بڕوانە: ڕۆشنبیری نوێ، بڵاوکراوەی بەڕێوەبەرێتی گشتی ڕۆشنبیری کوردی بەغدا، ژمارە ٣٩ی نەورۆزی ١٩٧٥، جەمال بابان: مێژوویەکی لەبیر چووەوە.

(١) لە دەسنووسەکەدا جێی وێنەیەێ هەیە، بەڵام لێی کراوەتەوە، مامۆستا خۆی و نەریمان جیاووکی دیاری کردووە بەژمارە (٢،١) هەروا قوتابییانی ئەو قوتابخانەیەی بەغدا کە بەشداربوون لە وێنەکەدا وەک: سانەوی مەرکەزی، دارالمعلمین، طیران، صنائع، ئەعزەمیەی ئایینی و حەربیە... جێی داخە ئەو وێنەیە دیار نەماوە.

سولەمانییەوە بەخۆیی و پەنجا سوارەوە لە چایخانەکەی قلیاسان دادەبەزن، بەزۆر چاگێڕەکە (چاچیەکە – أ.ب) دەنێرنە سلێمانی کە بەحکوومەت بڵێ ئەوا چەتەی شێخ مەحموود لە قلیاسان دابەزیون!

ئینجا پۆلیس و لەشکر دێن، لێیان دەبێتە هەرا، سەرکۆمارێکی عەرەب و چوار پۆلیس دەکوژرێ، لەوانیش دوو سێ کەس بریندار دەبن...

ئینجا چەتە دەڕۆنەوە بۆ شوێنی خۆیان، لە پاش ئەمەی ئەو فەرمانەی شێخ مەحموود بەسەریادابوون بەجێیان هێنابوو.

کوردستانی ژووروو: ئیمڕۆش لە ڕۆژنامەی (ئیستیقلال)ی بەغدا ١٩٣١/٤/١٢ خوێندمەوە کە هەرا دیسانەوە لە کوردستانی تورکیادا هەڵگیرساوە.

بەڵام ئەم هەرایە زۆر گەورە و بەتینە، چونکو هەندێ لە کوردەکانی ئازربایجانیشیان چوونەتە سەر (چوونەتە پاڵ – أ.ب.) و پشتیوانیان کردوون.

لێرە و لەوێ ١٩٣١/٤/١٨

شێخ مەحموود: ئەی خوێندەواری خۆشەویست، تۆ وا تێنەگەی ئەم هەواڵانەی ئێمە لێرەدا دەینووسین خۆهەڵبەست یاخود لە بیستنێکی بێ سەروپاوە بیگۆڕینە سەر نووسین لێرەدا بیخەینە پێش چاوت. لەسەری ئەم نامەیەشەوە نووسیومە کە ئێمە هەرچی هەواڵی ڕاست نەبێ، خۆمان بەتەواوەتی نەچووینە (نەچینە – أ.ب.) بنجوبناوانیەوە؛ لێرەدا نایونووسین. چونکی ئەگەر وانەکەم ئەو حەلە ئەم نووسراوەیە بەهای پووشکەیەکی نابێ، ئینجا ئەو حەلە هەرچی ڕەنجێکم تیا داوە بەبا دەچێ!

بەتایبەتی ئەمەم بۆ هەواڵی هەرای شێخ مەحموود هێنایەوە: ئەگەر بەندە هەواڵی شێخ مەحموود کە وەکو هەموو ڕۆژ لە دەمی ورد و بچووکی کورد و بێگانەوە دەیبینم، کە لە ڕۆژنامەکاندا دەیبینم بیخەمە سەر قاقەز، مانگی نووسراوە بەڵکو هەفتەی ٣٠٠ لاپەڕەی دەوێ تیادا ڕەشکرێتەوە، زۆریش لەمانە دەنگە خۆهەڵبەستە، هیچی پاڵ ناداتە سەر سەرچاوەیەکی ڕاستەقینە.

چەندێ لەمەوپیش، (٥) ڕۆژ، ڕۆژنامەی عەرەب، ئەم هەرایەی دواییەی شێخی نووسیبوو، بەڵام هەمووی درۆ، لەناو ئەم و ئەودا دەمبیست هەر درۆ، سەرت نەیەشێنم بەپێنج جۆرم بیست، هیچی لەوە نەبوو پیاو بیخاتە کەللەیەوە!، لەبەر ئەوە منیش ڕاوەستام هەتا یەکێکی باشم دەست کەوت لە سلێمانیەوە هاتبوو، بەتایبەتی لە سەرکۆمارێکی عەرەبی پرسیبوو کە خۆی لە هەراکەدا بووە. ئەمەتا:

«شێخ مەحموود لەشکرەکەی بڵاوە بەهەموو شوێنێکدا قەرەداغ، شارەزوور، سیلاحیە، لە ناکاو ئاگای لەخۆی نابێ دەبینێ هەر چوار لای بەلەشکری عەرەب تەنراوە، خۆی و ٢٥ سوار و ٣٠ جەنگاوەری پیادە دەبن، لە دێی (کانی باریک)[1] بەسەر شاخێکەوە نزیکی کفری؛ مەترەلۆزێکیشیان پێ دەبێ، لە پاش

(١) کانی باریک: یان (ئاوباریک) کە ئەمەیان ڕاستترە، وەک ڕووداوەکان دواییتر دەریان خست، ئەم شەڕە کە لە گەرمیاندا لە نێوان هێزەکانی حکوومەتە (سوپا و پۆلیس و غەیرە نیزامی–یان جاش بەناونانی ئەمڕۆ) و=

نیوەڕۆیەکی نزیکەوە تا پاش نوێژی شێوان (٥) سەعات بەرامبەر بە (١٥٠٠) پیاوی عەرەب، (٤٥) مەترەلۆزیان شەڕ دەکا (شەڕی دەکرد -أ.ب.)... هەتا ئێواریێ هیچیان ناشکێن، ئەوەندەی نامێنێ شێخ مەحموود بگیرێ. (٣٠) سواری عەرەب هەڵمەت دەبەنە سەر دێیەکە، بەڵام کوردەکان لەبەر جێیەکەیان ناشڵەژێن، مشتیان لێ دەگرنەوە، لە هەر سێ سوارەکە دوو سێیەک دەهێڵنەوە، هەموو دەکەونە خوارێ – دەکوژرێن–. عەرەبەکانی تر کە ئەوە دەبینن دەگەڕێنە پاشەوە، شەویش تاریک دەبێ یەجگاری هەڵدێنەوە شوێنی کۆنیان شێخ بەجێ دەهێڵن، شێخ مەحموود و لەشکرەکەشی لە ترسی گرتن لە دێیەکە هەڵدێن. بەو تاریکییە خۆیان ڕزگار دەکەن. لە عەرەبەکان دوو سەرکۆمار و ٤٥ کەس، لەمانیش هەشت کەس دەکوژرێ. لەو کاتەدا بەڕاستی ژیانی شێخ مەحموود لە نەماندا دەبێ، بەڵام خوا یارمەتی دابوون. دوژمن بەسەریاندا زاڵ نەبووبوو. ئێستە لە شارباژێڕن...»[1].

کۆمەڵێکی نهێنی: لێرە لە بەغدا، ئێستا کۆمەڵێکی نهێنی کورد هەیە بۆ دەستکەوتنی ئەمەکی کورد هەوڵ دەدا.

پەلەکانی: شێخ قادری شێخ سەعید، موستەفا شەوقی، عەلی عیرفان، تەوفیق قەزاز، تەوفیق وەهبیش سەرداریانە، پەلیان لە شوێنانی تر کوردستانی خوارووودا هەیە. وەکو بیستوومە، بەڵام

= هێزێکی شێخ کە لە باشترین حاڵەت و بۆچووندا لە سەد شەڕکەر زیاتر نەبوون، ڕووی دا و هێزی ئاسمانی بەریتانیش پاڵپشتێکی چاکی ئەو هێزانەی حکوومەتی دەکرد. ڕووداوەکان ئەوەیان دەرخست کە ئەو شەڕە یەکلاییکەرەوە بوو سەبارەت بەو بزووتنەوەیەی شێخ و بگرە کۆتایشی هێنا بەژیانی سیاسی و شۆڕشگێڕایەتی، لە ڕاستیدا (دەردە کورد) کاری خۆی کرد و ئەمجارەش ناکۆکی نێوان کورد خۆی بووە هۆی سەرەکی لە سەرکەوتنی دوژمندا، هەر ئەو هەڵوێستە ناجوامێرانەیەی عەشرەتە کوردەکان بوو کە لە ژێرەوە دەستیان لەگەڵ حکوومەتدا تێکەڵ کردبوو، وای لە شێخ کرد نائومێد ببێ و دوای ماوەیەکی کەم بڕیاری تەسلیم بوونەوە بدات. لە ١٣ی مایسی ١٩٣١ تەسلیم بوو نێررایە سەماوە، ناسریە، عانە و لە ١٩٣٣ هێنرایە بەغدا بەدەستبەسەری، هەتا ١٩٤١ لە هەراکەی ڕەشید عالیدا هاتەوە داریکەلی.

(١) لەلایەن حکوومەتیشەوە ئەم (بلاغ رسمی)یە دوای شەڕەکەی ئاوباریک بڵاوکرایەوە: «ئەو ئالای سواری لەگەڵ قوتی پۆلیس کە لەژێر قوماندەی عقید اسماعیل نامق دابوو لە تاریخی ٥ی نیسانی ١٩٣١ ئیستخبارکرابوو کە شێخ مەحموود خۆی و أتباعی لەوێن. قوتی مذکورە دێی ئاوبارێکی إحاطەکرد لە طرەف طیارەشەوە متمادیاً ئەشقیاکان و دەوروپشتی دێی مەذکور بومباردومان ئەکەن لە پاش نیوەڕۆ هەتا تاریکە شەو بەشدەت مصادمە دوام ئەکات. قوەتی جیش لەم مصادمەیە (٤) عسکر و (١) ضابط شهید وە (١٤) عسکر و (١) ضابط بریندار ئەبیت. تلفیات و خەسارەتی شیخ محمود جداً زۆرە بەدەرەجەیەک کە تەنها لەدێی ئاوباریک (١٠) کوژراو و مەیتی دوو کەس لە ڕوئەسا، یەکێکیان (شێخ علی کوڕی رەحیم) لە کوژراوەکاندایە وە برینارێکی زۆریان لەگەڵ خۆیان نقل کردوە. ئێستا شێخ محمود تەنها لە نجاتدانی ڕۆحی خۆی زیاتر تفکر ناکا. ئەمڕۆ موثوقاً زانیومانە کە لەگەڵ (١٠٥) سواری دا لە شاخی قرەداغ تێپەڕیوە وە قوەتی جیش و پۆلیس بەشدەت تعقیبات ئەکات وە محوکردنیان قریباً مەئمولە). بڕوانە (ژیان – ڕۆژنامە: ژمارە، ٢٧٩، ١٦ی نیسانی ١٩٣١).

بەڕاستی، تا ساڵێکی تر هەموو شتێکمان دوایی دێت، ئەو حەلە (کۆمەڵی گەلان) لە جنێف قسەی دواییبیان لە بابەت کوردەوە دەردەپەڕێنن.

بەڵام ئێستەکی ئاسووریش بۆ خۆیان خەریکن، لام وایە عەرەب ئاگایان لەمە نییە، هەتاکو لە جنێف جێنشینێکیان داناوە کە لە سەریان بکاتەوە، کە گۆیا ئەوانیش وەک کورد شتێکیان بۆ ڕێکخرێ و خۆیان خۆیان ببەن بەڕێوە. لەسەر ئەوە لەلایەن ئەم کۆمەڵەشەوە (سورەییا بەدرخان) ناو کوردێکی وریایان کردووە بەنێرراوی کورد، ئێستە لە جنێفە لەگەڵ کۆمەڵی گەلاندا کەینە و بەینەی ئەم ویستنەی کوردی عێراق دەکا کە چی پێ دراوە بەجێ بهێنرێ...

(سورەییا بەدرخان) لە بەدرخانییەکانە، لە هەرای کوردستانی ژووروودا دەستێکی بەهێزی هەبوو، پار لە میسر بوو، پاشان چووە پاریس، ئەوا ئێستا بۆ ئەم لا دانرا کە بچێتە جنێف. جگە لەمەش هەفتەی پێشوو تەوفیق وەهبی بەگ چووە سوریە، بێگومان بەبۆشی نەچووە، هەڵبەت شتێکی بەدەستەوە بووە، بەڵام خوا دەیزانێ چییە؟ بەشێکی ئەویشمان بۆ دەرکەوێ پێشکەشی خوێندەوارانی بکەین.

شەرەفنامە: مێژووی کوردستانە، (ئەمیر شەرەفخان)ی بدلیسی کورد لە ساڵی ١٠٠٥ھ دا بەفارسی دایناوە، باسی هەموو حکوومەتان دەکا کە لە کوردستاندا دامەزراوە، لە سەرەتایەوە تا ئەو دەمەی کە خۆی تیادابووە. ئەم مێژووە (٥٩٢) لاپەڕەیە، زۆر بەهادارە، دەتوانم بڵێم یەکە مێژووە کە کوردستانی بەڕاستی تیا دەربکەوێ. کە ئەگەر ئەو نەبوایە کورد هەروا بەبێ ناو دەمایەوە. بەسایەی کوردێکی (میسری)یەوە (فەرەجوڵڵا زەکی کوردی) لە چاپ دراوە، بەسەرەتایەکی (٣٢) لاپەڕەییش لەلایەن (موحەممەد عەلی عەونی) کوردێکی ترەوە، کورد و کوردستان و زوبانی کوردی و لەسەرکردنەوەی، بەرچدانەوەی هەندێ بێگانانی، بەزوبانی عەرەبی تێدا نووسراوە[1].

دوێنێ بەئارەزوویەکی بێ ئەندازەوە کڕیم بە(٤,٢٥) ڕوپییە، گەلێ کەڵکم لێ وەرگرت. نووسراوەکە وەنەبێ بەکوردی بێ، بەڵام چونکی ئەو پیاوە ئەو هەموو ئەرکەی لەگەڵدا کێشاوە، پیاو دەشێ ڕەنجەڕۆی نەکا، یارمەتی دا، تاکو بۆ کارێکی بەکەڵکی تری وەها بەدڵێکی گەرمەوە بچێ، دەستی سارد نەبێتەوە.

کاشکی لە هەموو شوێنێکی تریشەوە یارمەتیان بدایە تا لە ڕێی ڕاستی خۆیەوە بڕوا، کە بەوە کورد پێ دەگا، کوردستان بەرز دەبێتەوە...

(١) محەممەد عەلی عەونی (١٨٩٧-١٩٥٢/٧/١١) لە ناوچەی دیاربەکر لەدایک بووە، دوای خوێندنی سەرەتایی چۆتە ئەزهەر و خوێندوویە، دوایی لە دیوانی مەلیک فاروقی میسر کراوە بەوەرگێڕ چونکە گەلێ لە زمانانی ڕۆژهەڵات و فەرەنسییەکی باشیشی دەزانی، پەیوەندی چاکی هەبوو لەگەڵ بەدرخانییەکان و ناودارانی کوردی ئەو کاتە، لەوانە (ئەمین زەکی بەگ)، زۆر ورد خۆی دابووە مێژوونووسین و لێکۆڵینەوەکانی، هەر خۆی پێشەکییەکی نایابی بۆ ئەم تەرجەمە فارسییەی شەرەفنامەیە نووسی کە مامۆستا لێرەدا باسی دەکات، ناوبراو لە قاهیرە نێژراوە و لە دوای خۆی کچ و کوڕێکی لە پاش بەجێ ما: (دوڕیە) کە ڕۆشنبیر و ڕۆژنامەنووسێکی دیاری میسریە، (عصام) کە ئەندازیارێکی سەرکەوتووە.
بۆ زیاتر بڕوانە: د. کەمال مەزهەر ئەحمەد، مێژوو، بەغدا، ل١٩٠-١٩١.

ئەلقە زیبەتول کوردییە: ئەمە پێنجەمین نووسراوەی کۆمەڵی خۆیبوونە، بەڵام بەزوبانی عەرەبی لە چاپ دراوە. نووسراوەکە باسی ڕابوردووی کورد و ئێستای دەکا، مێژوویێکی یەجگار نرخدارە؛ باسی هەرای کوردستانی ژووری ١٩٢٥ و هەرای پار هاوینێ تیادایە، نووسەرەکەی (دوکتۆر بلەچ شێرکۆ)[1] دەڵێ: مەبەستمان لەمە ئەوە بوو گەلی عەرەب لە ڕاستیی چۆنێتی کوردستان بگەیێنین، چونکی تورک بەڕەنگێکی خراپ کوردیان پیشانی خەڵک داوە. یەکێ لەو باسانەی: زوبانی کوردییە، ئێمەش لەبەر ئەوەی زۆر لە بێگانان هەتا لە کورد نەشارەزان لە چۆنێتی زوبانی کوردی، گۆڕیمانە سەر کوردی، تا تێبگەن کە کورد هەروەکو بەدەستە بەزوبانیشە، (لە لاپەڕەی ئەودیودا ئەو باسە بەکوردی بخوێنەرەوە).

ئەم نووسراوەیە پڕە لە وێنەی سەرکۆمار و لەشکر و شوێنە قایمەکانی کوردستان کە لەم هەرای دواییەدا گیراون.

ئەم نووسراوەیەشم لە (موستەفا زەکی سائیب)ەوە چنگ کەوت کە لە شوێنێکی تری ئەم نووسراوەیە باسم کردووە. ئەویش دەمێک بوو بەڵێنی پێ دابووم، دوێنێ بۆی هات و منیش لێم وەرگرت.

زوبانی کوردی و ئادابی[2]: زوبانی کوردی وەکو هەموو زمانە ئارییە ڕۆژهەڵاتەکانی تر لە پەهلەوی و سەنسکریتی و میدیەیی بۆتەوە، لە پێش ئیسلامدا لە چەپەوە بۆ ڕاست دەنووسرا، بەنووسینێکی سەربەخۆوە کە زۆر لە نووسینی ئاسووری و ئەرمەنی دەچوو. ئەم نووسینە لە پاش پەیدابوونی ئیسلامەوە ئیتر وازی لێ هێنرا؛ کوردەکان دڵیان دایە نووسینی عەرەبی کە قورئانی پێ نووسراوە، بەڵام ئێستە: زوبانی کوردی چوار ئاهەنگە[3]: کرمانجی، گۆرانی، لوڕی و، کەلۆڕی.

لەمانە نزیکترینیان بەپەهلەوی، ئاهەنگی لوڕییە کە لە ناوچەی پەهلەوییەوە نزیکترینیانە، لەلایەن زوبانی کلدانی و ئاسووریشەوە زامدار نەبووە... لە دوای ئەو کەلۆڕ دێت، ئینجا گۆرانی لە پاش ئەویش کرمانجی. بەڵام ئەم دووانەی دوایی لەبەر دراوسێتیان بەکلدان و ئاسوور زۆر تێکچوون.

(١) (الدكتور بلەچ شيركوه، القضية الكردية، ماضي الكرد وحاضرهم، قاهرة، ١٩٣٠)، میر جەلادەت بەدرخان ئەم کتێبە مێژووییەی بەو ناوەوە بەفەرەنسی و عەرەبی بڵاوکردەوە، پوختەی مێژووی کۆنی کورد و بڵاوبوونەوەی ئیسلام لەناویدا، زمان و ئەدەبی کوردی، خەبات و ڕاپەڕینەکانیانی تۆمارکردووە، یەکێکە لە بڵاوکراوەکانی کۆمەڵەی خۆیبوون، د. کەمال مەزهەر مەزندەی ئەوە دەکات کە زانای ناوداری کورد محەمەد عەلی عەونی هاریکاری کردبێ لە دەقە عەرەبییەکەیدا، چونکە دۆستایەتی ئەو دووانە گیانی بەگیانی بووە. (بڕوانە: د. کەمال، مێژوو، بەغدا، ١٩٧٣، ل ١٨٩). بۆیە دەربارەی ناوە ڕاستەقینەکە بۆ (بلەچ شیرکۆ) سێ ڕای جیاواز هەیە: دەڵێن گوایە میر جەلادەت بەدرخانە، هەیە دەڵێ: میر ئەحمەد سورەییا بەدرخانە، سێیەم دەڵێ: محەمەد عەلی عەونییە... جا دەبینین د. کەمال مەزهەر لەگەڵ ڕای یەکەم دایە و بەڵام هاریکاری محەمەد عەلی عەونیش پشتگوێ ناخات.

(٢) ئەمە ئەو بەشەی کتێبی (القضية الكردية)ی بلەچ شێرکۆیە کە مامۆستا لەوەپێشتر ئاماژەی دابوو بەگۆڕینی بۆ کوردی.

(٣) ئاهەنگ: ئەم وشەیەی بەرامبەر (شێوەزمان، دیالێکت، لەهجە) بەکارهێناوە.

بۆ دەرخستنی ئەمە لێرەدا ئەوە دەنووسین کە خاوەنی جوغرافیای (مەلتەبروون) لە سەد ساڵ لەمەو پێشەوە لە بابەت پیتی (ایران و یران)ەوە وتوویەتی کە وەک لە ڕۆژهەڵاتدا بەناوبانگن هەروەها بەپیتی (ایریانە، آریانە)ش لەناو ڕۆژئاواییەکاندا بەناوبانگن، لەو بابەتەشەوە کە چەندان زوبان لەناو گەلی ئیرانی پێشکەوتووی کۆندا بەکارهێنراوە، دەڵێ: «پێشنیان جیاوازیان لەناو پیتی ئاریەکان و ئەسقوسیەکاندا بەو ڕەنگە دەکرد کە لەناو پیتی -توران و ئیراندا- دەیانکرد.

کە لە کۆشکی (ئیستەخر)دا پیتی (ئاریانە)یان دۆزیوەتەوە کە هەر ناوی (ئاریان)ە کە یۆنانییەکان دەیانزانی، بەڵام یۆنانییەکان ئەم ناوەیان هەر بەسەر ڕۆژهەڵاتی ئێرانی ئێستەدا بڕیوە (خوراسان و ئەفغان) بەڵام (هیرۆدۆت)[1] ئەم ناوەی بەسەر ئەو وڵاتانەدا بڕیبوو کە لە ماوەی زێی سەند و دەجلە و فوراتدا، ڕۆژهەڵاتی و ڕۆژئاواییدان، کە خەڵکی میدیاش ئاری بوون، بێگومان لەوانن.

کۆنترین زوبانی ئاریانە زوبانی زەند و پەهلەوین، بەڵام زوبانی (زەند)ی نووسراوەی ئایینە کۆنەکانی ئێرانی پێ نووسراوەتەوە کە پێی دەڵێن «زەند ئاویستا»، کە ئەم زوبانە هەرچی ژوورووی وڵاتی ئێران هەیە هەر لە ڕۆژئاوای بوخاراوە هەتا ئازەربایجان قسەیان پێ دەکرد.

ئەم زوبانە هێشتا لای ئاگرپەرستەکان پیرۆزە، کە لە زوبانی سەنسکرێتی دەچێ؛ ئەویش لای زانستە (زانا - أ.ب) هیندییەکان پیرۆز و نازدارە. ئەویشی کە پشتیوانی قسەکەمان دەکا ئەوەیە کە زۆر شێوە لە هەردوو زوبانەکەدا یەکن.هەرچی زوبانی پەهلەوییە، یاخود زوبانی پاڵەوانان و جەنگاوەرانە، وا دیارە لەناو عێراقی عەجەم و میدیای گەورەدا بەکارهێنراوە، دیسانەوە لە (وڵاتی فارس)دا بەکارهێنراوە. هەندێکیش دەڵێن کە ئەم زوبانە یەکە زوبانێک بووە کە لای پاشاکانی نەتەوەی (ڤیرۆس) بەکارهێنراوە.

دیسانەوە ئەمیش بەهۆی دراوسێتی و ڕۆژگارەوە گەلێ پیتی کلدانی و ئاسووری تێدایە، نووسراوەکانی ئاگرپەرستەکانیش هەر لە کۆنەوە لە زەندییەوە خراونەتە سەر پەهلەوی.

دیسانەوە بەم زوبانە گەلێ نووسراوەی هەڵکەندراو دەبینرێ کە لە دەمی ساسانییەکانەوە نووسراون، ئەمەش ئەوە دەبەخشێ کە ئەم زوبانە لەناو ئەو پادشایانەشدا بەکارهێنراوە. ئەوەندە هەیە لە ساڵی ٢١١م هەتا ساڵی ١٣٢م دەستیان کرد بەلادانی ئەم زوبانە (پەهلەوی) کە لەلایەن باووباپیریانەوە لەناو پێشکەوتن و بەرزبوونەوەدا ئەوەیان بەکار دەهێنا. ئەو حەلە ڕۆیشتنە ناو شاخەکانی (برسە)وە، بەفرمانی پاشایانی بەهێزی ئەو حەلە، زوبانی (فارسی)یان هەنگی لای فارسی (شیرازی ئێستەکی)یان بەسەر هەرچی وڵاتی ئێراندا بوو بڵاو کردەوە، بەڕاستی ئەم زوبانە لە پەهلەوی سووکترە، هەروەکو پەهلەویش لە زەندی سووکترە.

(١) هیرۆدۆت: Hêrodotos (٤٨٤؟ - ٤٢٥؟ پ.ز) گەڕیدە و مێژوونووسێکی گریکی بە(باوکی مێژوو) ناسراوە، گەلێ جێگای بەناوبانگی سەردەمی خۆی گەڕاوە، لەوانە هاتۆتە عێراق و فینیقیا و میسر، (مێژوو)یەکی داناوە کە بەسەرچاوەیەکی گرانبەها و دەگمەنی لێکۆڵینەوە مێژووییەکان دەژمێررێ لە بواری دەنگ و هەواڵی میللەتانی کۆن و ئەفسانەکانیان.

حەلێ عەرەب وڵاتی ئێرانیان داگیر کرد، حکوومەتی فارسیشیان (لە پشتی حەوتەمینی پاش لەدایکبوونی عیسادا)[1] لەناوبرد، ئەم زوبانە نازکی و شیرینی گوم کرد، لە ساڵی ٩٧٧ی پاش عیسادا کە (دەیلەمییەکان) ویستیان یەکێ لەم زوبانانەی وڵاتی ئێرانە بژیێننەوە، کە پێشکەوتنێکی گەورەی بووبێ لە دەمی پێشوودا، نزیکترینیان پەسەند کرد کە زوبانی فارسی بوو، ئەوی کە لەمەوپێش باسمان کرد، بەڵام تەماشای کرد زۆر گۆڕینی بەسەردا هاتووە؛ لەبەر تێکەڵبوونی پیتی عەرەبی و زوبانانی دراوسێی تر.

بەڵام بوێژان و خاوەن قسەی جوان لەم زوبانە و لە زوبانەکانی تری ئێران وەکو زەندی و پەهلەوی (زوبانی کوردی کۆن) ئاهەنگێکی قسە سووک دەنگ خۆش، مەبەست پیشاندەریان پێک هێنا کە ناونرا (زوبانی فارسی تازە). ئێستە ئەو زوبانە لە وڵاتی فارسدا قسەی پێ دەکرێ.

فارسی کۆنیش بەسایەی نووسراوەی (شانامەی فیردەوسی)ی ناودار و بەسایەی نووسراوەی ئاگرپەرستەکان کە ئاینیان تێدا نووسرابووەوە، لەناو گەورەی ئاییینی ئاگرپەرستەکانیشدا مایەوە. (تەماشای وتەی پەنجا و پێنجەمی تەختیتی ئاسیا بکە کە لە گۆڕاوەی جوغرافیای قەلقەبرونی عەرەبیدایە، لاپەڕەی ١٢١).

لەم هەمموو قسەیەوە بۆمان دەردەکەوێ کە کورد لە کۆنترین گەلی ئێرانن، ئەوەی پێشکەوتنێکی گەورەی لەبانی گەورەی ئێراندا هێنابووە بوون (وجود. أ.ب)؛ ئەوەی کە دەستی بەسەر ئەو وڵاتانەدا دەڕۆیشت کە لە شیوی سەندەوە (لە ڕۆژهەڵاتەوە) هەتا دەشتی دەجلە و فورات (لە ڕۆژئاواوە) درێژ بووبووەوە. زوبانە کوردییەکەش بەناوی زوبانی پەهلەوی یان پاڵەوانان و جەنگاوەران لەناو هەمموو شار و دێهاتێکی ئەو ئیمپراتۆرە ئێرانییە گەورەدا قسەی پێ کرا؛ کە ئەوەبوو (ئەسکەندەری مەکدۆنی) لەناوی برد، پاش ئەوەش بەدەمێکی کەم حکوومەتانی (ملوک التوائیف – ملوک الطوائف. أ.ب) کە لە مێژووی فارسەکاندا بە(ئەشکانیان) بەناوبانگن هاتنە کوڕەوە: کە هەمیشە لەسەر سەرداریتی ئێرانی گەورە هەتا دەمێکی دوور بەگژ یەکدا دەچوون. بەڵام پاشای زەوی (فارس) بەسەر هەموویاندا سەرکەوت، ئینجا ئیمپراتۆرێکی ئێرانی دووەمی دامەزراند، کە لەوە پاش بە(ساسانی) ناودەبرا. ئیتر لەو حەلەوە پیتی فارسی شان بەشانی پیتی (ئێران) دەڕۆیشت، ئیتر هەر کەسێ ئێرانی بوویایە (بووایە– أ.ب) سا هی کۆن یا تازە، (فارسی)یان پێ دەگوت؛ کە هەر ئەوە ببووە بۆنەی ئەوەی ئیمپراتۆری گەورەی ئێرانی کۆنیش بەفارسی بدەنە قەڵەم، کە لە ڕاستیدا ئیمپراتۆرێکی کوردیی پەهلەوی بوو.

چونکی گەلی فارس لەگەڵ ئەوەشدا کە خاوەن حکوومەت و دەست درێژ (دەستڕۆیشتوو – أ.ب) و پێشکەوتوو بوو لە مێژووی ئێراندا؛ گەلێکی تازە پێگەیشتوو لەچاو خوشکەکەیدا گەلی کورد کە لەپێش ئەودا لە ئێراندا حکوومەتی دامەزراندووە... وڵاتی ئێرانی بەرز کردۆتەوە. لەگەڵ ئەمەشدا گەلێ لە بوێژ و نووسەر و زانستەکانی (زاناکانی – أ.ب) کورد لە پاش ئیسلامەوە هەر چێکیان نووسیبێ لە بابەت زانین و فنونەوە بەزوبانی خۆیان نەیاننووسیوەتەوە؛ بەفارسی و بەعەرەبی، دوایی بەتورکی. بەڵام هێشتا

(١) واتە لە (سەدەی حەوتی دوای لەدایکبوون)دا.

ژمارەیەکی کەمیان لێ نابینین (بەڵکو –لێ دەبینین– أ.ب) کە زمانەکەی خۆیان لە بیر نەچۆتەوە، بەسایەی ژیری و زیرەکی و زانستی ئەوانەوە کۆمەڵێکی گەورە لە نووسراوانی کوردی لە بابەت هەموو جۆرە زانین و فنونێکەوە بۆ کورد ماوەتەوە. ئێمەش؛ لێرەدا هەر بەناوهێنانی هەندێ بەناوبانگی لەو پیاوە گەورانە وازدەهێنین، لە ترسی درێژکردنەوە، چونکو نووسینی ئەوە لەگەڵ تۆزێ لەوان لە کردەوە و ژیانیان نووسراوەیەکی سەربەخۆی دەوێ:

عەلی حەریری: لە ساڵی ١٠٠٩م لەدایک بووە، شارەکەی حەریری لە سنجاقی ئەربەلدایە، کۆمەڵە خۆشخوانییەکی ناوداری هەیە، خۆشخوانییەکانی زۆرن، یەجگار جوانن، هەر لە شارەکەی مردووە، لەوێشدا نێژراوە، گۆڕەکەی بەناوبانگە، خەڵک دەچنە سەری.

مەلای جزیزی: ناوی شێخ ئەحمەد، بەڵام بەو ناوەی تریەوە ناودارە، خەڵکی (بۆتان)ە، قەسیدەی زۆری هەیە، یەجگار ڕەنگین، باس لە: حەزلێکردن، لە خوا، لە سۆفیتی دەکەن. کۆمەڵە خۆشخوانییەکی (دیوان) زۆر نازداری هەیە لای کوردەکان، لە ساڵی ١١٦٠م دا لە جزیرەی بۆتان مردووە. گۆڕی لەوێیە، خەڵک دەچنە کنی.

فەقێ تەیران: ناوی مەحمموودە، خەڵکی شاری مەکسە، لە ساڵی ١٣٠٢م لەدایک بووە، دوو هەڵبەستراوەی گەورەی هەیە:

(شێخ سەنانی)[1] و (چیرۆکی برسیا)، هەڵبەستراوەیەکی بەناوبانگیشی هەیە پێی دەڵێن (ئەسپی ڕەش – ئەسپی پێغەمبەر – بوراق). ئەم هەڵبەستراوەیەی زۆر لەم دەست و لەو دەستدایە. دیسانەوە نووسراوەیەکی هەڵبەستراویشی هەیە ناوی (م. ه)یە باسی لە (تەسەوف و یەکیەتی خوا دەکا) (التصوف ووحدة الوجود– أ.ب). لە ساڵی ١٣٧٦م لە شاری مەکس مردووە و نێژراوە.

مەلای باتی: مەلا ئەحمەدە کە بەباتی بەناوبانگە؛ چونکی خەڵکی دێی باتەیە کە لە دێهاتی حەکارییە، لە ساڵی ١٤١٧م لەدایک بووە، هەڵبەستراوەیەکی گەورەی لە بابەت لەدایکبوونی پێغەمبەرەوە هەیە، کۆمەڵە خۆشخوانییەکیشی هەیە هەمیشە لەناو دەستداندایە. لە ساڵی ١٤٩٢م دا مردووە.

ئەحمەدی خانی: زانستی (زانای – أ.ب) گەورە، بوێژی دڵ سووتاوی بەناوبانگ، لە تیرەی (خانیان)ە، خاوەنی کۆمەڵە خۆشخوانی (مەم و زین)ی ناودارە؛ کە خۆشخوانییەکی چیرۆک ئاسایە، هاوتای نییە لە تەرحی خۆی، (ئەلیادەی هۆمیرۆس) نەبێ. نووسراوەیەکی تری لە زوبانی کوردی و عەرەبیدا هەیە، پێی دەڵێن «نەوبەهار»[2] دیسانەوە گەلێ هەڵبەستراوەی تری لە عەرەبی و تورکیدا هەیە، ئارەزووییێکی بێ شوماری بەکاری ڕەنگینەوە (فنونی جەمیلە) هەبوو. لە ساڵی ١٦٥٢م دا ئەسپەردەی گڵ بوو، لە تەنیشت ئەو مزگەوتەی خۆی دروستی کرد نێژرا.

(١) واتە: شێخی سەنعان یا شێخ سەنعان.

(٢) دیارە مەبەستی (نەوبارا بچویکان)ە کە قاموسێکی بچووکی بەشیعر دانراوە بۆ منداڵان تا فێری عەرەبیان بکات.

ئیسماعیل: خەڵکی بایەزیدە، لە ساڵی ١٦٥٤م لەدایک بووە... ئەویش دیسانەوە لە بوێژە حەزلێکەر (غەزەلی) و چیرۆک ڕێکخەرەکان بووە، چاوی لە (شێخ ئەحمەدی خانی) هۆمیرۆسی کورد و فیردەوسی فارس کردووە، دەلیا (قامووس)ێکی بچووکیشی لە زوبانانی کوردی و فارسی و عەرەبیدا ڕێکخستووە، ناوی ناوە (گولعوزار). (قەسیدان)ی ڕەنگین، خۆشخوانیانی شیرینی زۆری هەیە کە بەزاری کرمانجی وتوویەتی، لە ساڵی ١٧٠٩م دا مردووە. گۆڕەکەی لە بایەزید ناودارە.

شەریف خان: ئەمیش ئەمیر شەریف خانە، لە سەردارانی حەکاری، لە ساڵی ١٦٨٩م دا لە شاری (جۆڵەمێرگ)دا -ناوچەی حەکاری- لەدایک بووە، کردەوەی (آثار)ەکی زۆری لە نووسین و لە بێژیندا هەیە، کۆمەڵە خۆشخانییەکی یەجگار باشیشی هەیە، دەستێکی درێژیشی لە هەڵبەستنی خۆشخوانی فارسیدا هەبووە. لە ساڵی ١٧٤٨م دا لە جۆڵەمێرگ مردووە. هەر لەوێشدا نێژراوە.

مورادخان: جێی بایەزیدە، لە ساڵی ١٧٣٧م دا تیا لەدایک بووە، گەلێ دانراوی هەیە. خۆشخوانییەکی جوانیشی لە بابەت حەزلێکردن و تەسەوفەوە هەیە، ساڵی ١٧٨٤م مردووە.

عەلی تەرموکی: لە زانستە (زانا -أ.ب) گەورەکان و مامۆستا پایەدارەکانی کوردستان بووە. لە ساڵی ١٠٠٠ھ دا لە دێییەکەی خۆیدا کە لە ماوەی (نێوان - أ.ب) حەکاری و مەکس دایە، لەدایک بووە. دەستێکی درێژی لە زانین و فنونداا، بەتایبەتی کاری ڕەنگین (فنونی جەمیلە)دا بووە. زۆر حەزی بەپێخوێندن کردووە، (دەستووری زوبانی کوردی)، ئەو داینراوە، گەلێ گەشتوگوزاری لەناو شارە دراوسێیەکاندا کردووە. گەلێ شتی بەکەڵکی تیا نووسیوە، گۆڕەکەی هەر لە دێییەکەی خۆیدایە[1].

مەلا یونسی هەلکاتین: خاوەنی سێ نامە (رسائل)ی کوردی بەناوبانگە لە کوردستاندا؛ کە بۆ فێربوونی زوبانی عەرەبی داینراون؛ ئەوانیش: (دەستوور، زروف - ظروف، تەرکیب)ن. گۆڕەکەیشی هەر لە دێی هەلکاتینە کە تێیدا لە دایک بووە.

جەژنی قوربان ١٩٣١/٤/١٩

جەژن هات، خەڵک هەموو دڵخۆش!... داروبەرد زەردەخەنە دەکات، خونچە دەپشکوێ، بولبول لە خۆشیدا دەچریکێنێ... جەژن هات، هەموو کەس خەریکی کڕینی ترۆتفاقی تازەیە!... مندالان زەرد و سوور بەناو شەقامدا دەسووڕێنەوە... ئوتۆمبیل و ڕەوان، چەرخوفەلەک و ماین چەقەڵ بۆ مندالانی خەڵک

(١) ئێستا ئەوەی دەربارەی ئەم (عەلی تەرموکی)یە بوترێ ئەوەیە کە ڕاستییەکەی (عەلی تەرەماخی)یە. (بڕوانە: ڕەشید فندی، بۆچی عەلی تەرەماخی ئیکەمین ڕێزمان نڤیسێ کورد نەبێت؟، ڕۆشنبیری نوێ، ژ ١٠٣-١٠٤ ساڵی ١٩٨٤، ل٢٣٦) (تەرەماخ: گوندەکە دکەڤیتە کوردستانا تورکیا ل ناڤ بەینا -هەکاری مەکس). هەروەها: (... ڕاستی عەلی تەرەماخی ١٠٠٠ک-؟ بەسەرەتایەک موکم دەست بەڕێزمانا کوردی کریە، هەرچەندە مەخسەد و مەبەستا وی نەبوویە ڕێزمانا کوردی شروڤەکەت، بەڵێ نەچار بویە جارجارا گەل ریزمانا فارسی هندەک سەرقەلەمێت تیژوبها ل ریزمانا کوردی ژی بدەت). بڕوانە: حجی جعفر، بەلێ عەلی تەرەماخی یەکەمین ریزمان نڤیسێ کوردە. رۆشنبیری نوێ، ژ ١٠٦، ١٩٨٥، ل ١٠٥.

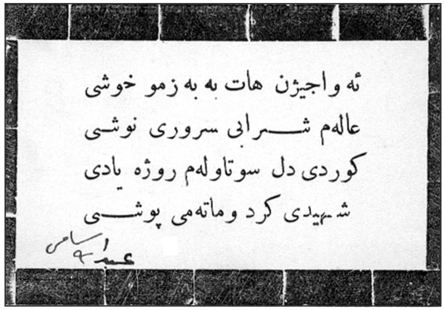

وێنەی کارتەکەی عەبدوڵڵا سامی

کەوتوونە کار... خەڵک هەموو پۆل پۆل بەجلی جوان و ڕووی خۆشەوە بەناو باغدا هاتوچۆ دەکەن... بەدەستە کوڕان بەگۆڕانی لەناو گەمێدا ئەمسەر و ئەوسەر دەکەن... سینەما و تیاترۆ و لاسایی کردنەوە، کام چیرۆکی خۆش هەیە ئەوە پیشان دەدەن... نوقوڵ لە هەموو ماڵێکدا بۆ میوان لەسەر سینی دانراوە... خەڵک بەڕوویەکی خۆش؛ چاوێکی گەش، دەم بەپێکەنینەوە بۆ پیرۆزبایی یەکتر دێن، نوقوڵ دەخۆن... پێدەکەنن گفتوگۆ لە خۆشی دەکەن هەموو شادمان، بەکەیف و پێکەنین.

هەر کوردی جەرگ سووتاو نەبێ لە بریتی باغ کوشتارخانەی هەژارانی خۆی دەبینێ، لە باتی بۆنی گوڵ بۆنی خوێنی ڕژاوی خۆی بۆن دەکا، لە جیاتی چەرخوفەلەک قەنارە و سێدارە بۆ جەرگەکانی بەدی دەکا، لەجێی مۆزیقە و گۆرانی، دەنگی بولبول، نالەی دایکی کورکوژراوان؛ دەنگی شیوەنی براکوژراوان دەبیێ... لە جێگای زەماوەند و شایی قاقای پێکەنین، شین و قوڕپێوان، ئۆف و هەناسەی سارد هەڵدەکێشێ... لە شوێنی جلی سەوز و سوور، تارای ئاڵ و والا بەرگی تاریکی دەپۆشێ.

کورد وا ڕادەبوێرێ... جەژنی چی؟!، کەس کوژراوان، هەناسە سارد، پیاوانی تر ڕەنجەڕۆ، هەموو شینیانە. لە بریتی ناردنی کارتی جەژنە پیرۆزە کارتی سەرخۆشی کردن بۆ یەک دەنێرن.

جەژنی چی؟!

قوتابی لەباتی باسی خۆشی پاشەڕۆژ، لە جیاتی ئەوەی باسی سەربەرزی کوردستان، پێشکەوتنی کورد، ئاوەدانی وڵات... باسی قوڕبەسەری کورد، وێرانی کوردستان و داگیرکردنی دەکەن... هەموو مات و زویر، هەموو هاتوچۆی یەکتر دەکەن؛ بۆ بینینی یەکتر بەڵام بۆ کەیف و زەماوەند نا بۆ شین.

جەژنی چی؟!

کارتی یەکەمم لەلایەن (موستەفا سائیب)ەوە (وەکو بۆم دەرکەوت) بۆمان هات (بۆ هات - أ.ب)، ئێمەش بەهەموو قوتابییەکانمان گەیاند کە کەس کارت نەنێرێ... هەموو نەماننارد، هەتاکو بۆ باوکیشمان.

بەڵام لە سلێمانی و جێگایانی ترەوە دوو تەرح کارت هاتبوون.

بەڕاستی شایانی پەسندی بوون. چونکو گیانی وڵاتپەروەری لێ هەڵدەقوڵێ.

هەواڵی شێخ مەحموود (٢٧ی نیسانی ١٩٣١)

لە پاش ئەو هەرا گەورەیەی دوایی[١]، شێخ مەحموود بەخۆی و سوارەکانیەوە چووبوونەوە بۆ شاربازێڕ، لەوێوە چووبوونەوە بۆ شوێنەکەی کۆنی سەر سنووری ئێران، لەبەر هاتنی جەژنی قوربان، لێرە وەکو هەموو جارێ دەیلێن، ڕۆژنامەکانی بەغدا نووسیویانە گوایا گەلێ لە سوارەکانی تفەنگیان داوەتە دەست حکوومەت، خۆشی وازی لە شەڕ هێناوە؛ پاڕاوەتەوە لە حکوومەت چاوی لێ پۆشی، ئیتر بەقسە وایان لەپیاو کردبوو بلێ: بۆ دوو ڕۆژی تر شێخ مەحموود بەپێوەندکراوی دێننەوە بەغدا[٢]! بەڵام لە هەرچی کەسێکی ترم دەپرسی کە لە سلێمانییەوە دەهاتن، کە ئەوێ سەرچاوەی کارەکەیە بەئاوەژووی ئەمە قسەیان دەکرد، هەموو قسەکەی سەرەوەیان دەوتەوە.

باقی و شێخ ڕەئووف: دوو قوتابی کوردی سلێمانی

بەبۆنەی چوونەکەی شێخ مەحموودەوە لە کاتی هەراکەدا حکوومەت گرتبوونی، لە پاش سێ مانگ لە بەندیخانەدا ڕابواردن بردیاننە کەرکووک، لەوێ پرسیشیان لێ کردن، دوایی ڕزگاریان بوو. بەڵام ئەوە خۆشە کە هاتبوونەوە قوتابییەکانی سلێمانی بەدزی قوتابخانەوە بەئۆتۆمبێل، زۆر کەسیان هەتا سلێمانی[٣] بەپیری برا کوردەکانیانەوە چووبوون. هەر بژی کورد پەرست!!

(١) مەبەستی لە شەڕی ئاوباریکە کە لە ١٨ی نیساندا بەرپابوو.

(٢) دیارە ئەوەش بەشێک بووە لەو هێرشە ڕاگەیاندنەی کە حکوومەت دژی بزووتنەوەکەی شێخ مەحموود لەو ڕۆژانەدا پەیدای کردووە.

(٣) خۆی ڕاستتر وا بوو بیوتبا «... هەتا دەرەوەی سولەیمانی...» چونکە دیلە بەردراوەکان لە کەرکووکەوە هاتوونەوە. وا دیارە هەڵەیەک لە نووسینەوەی دەسنووسەکە دایە.

گرتنی تەوفیق وەهبی ١٩٣١/٥/٧

لەوەپێش وتمان کە تەوفیق وەهبی[١] چوو بۆ شام، بەڵام دەزانی بۆچی چوو؟؛ ئەم پیاوە بەدەستی ئینگلیزەکان و کۆمەڵە نهێنییەکە نێرابووە ئەوێ لەگەڵ یەکێ لە سەردارەکانی ئەرمەنی قسە بکا بۆ دانیشاندنی (دامەزراندنی - أ.ب) کۆمەڵێکی گەورەی ئەرمەنی -ئاسووری لە خاکی پاکی وڵاتەکەی تەوفیق وەهبی و هاوڕێکانیدا. بەڵام لە سایەی خواوە هەموو شتێکیان لە ڕۆژنامەکانی بەغدا دەرخرا: جیاووک بەوتەیەکی گەورە ئابڕووی بردن (لەگەڵ ئەوەشدا هاوڕێی هەموویان بوو)؛ وتبووی: «ئەی ئەو گەلەی (کورد) بەخۆڕێ سپاردنتانەوە دەنازم وەخۆم بەگەورە دەزانم؛ بۆ ئیمڕۆمان وا چاکە لەگەڵ عەرەبدا -گەلێک کە لە هەموو شتێکدا لەیەکەوە نێزیکین- ڕێکەوین، چونکو لێرەدا هەر ئەوانن ئەم بەڵا گەورەیەمان شان بەشانی خۆمان لەکۆت بخەن و لەدەست داوی ئینگلیز ڕزگارمان بکەن»[٢].

مارف جیاووک ١٩٣١/٥/٧

مارف جیاووک کوردێکی مەرد و نەبەرد و ئازایە[٣]، لە کوردەکانی شاری (هەولێر)ە، ئەمە چەند

(١) تەوفیق وەهبی: (١٨٨٦-١٩٨٤) کەسایەتییەکی بواری سەربازی و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی دەگمەنی کورد بوو، خاوەنی ڕۆشنبیرییەکی (موسوعی) فراوان بوو، خەڵکی سلێمانی بوو، بەدڵ حەزی بەبەرزی نەتەوەکەی دەکرد، لەو لاوە کوردە ڕۆشنبیرانە بوو کە لە دوای شەڕی یەکەمی جیهانەوە لە ڕیزی وریابوونەوەی بیری نەتەوەیی کورددا کاریان دەکرد بۆیە لە ڕووی زمانەوانی و زیندووکردنەوەی مێژووی کورد و هاندانی پەخش و بڵاوکردنەوەی چاپەمەنییەوە تا کۆتایی ژیانی درێخی نەکرد، لەو بڕوایەدا بوو کە بەخەباتی سیاسی و وشیارکردنەوە کورد شتێ بەشتێ دەکات، لاپەڕەکانی گەلاوێژ و دەنگی گێتی تازە و گەلێکی تر پڕن لە وتاری ئەو، جگە لە کتێب و نامیلکەی زۆر دەربارەی زمان و بنچینەی شار و ناوچە کوردییەکان، شارەزاییەکی باشی لە زمانەکانی عەرەبی و تورکی و ئینگلیزی و فەرەنسی و فارسیدا هەبووە، لە ١٩٣٠ کراوەتە موتەسەریفی سلێمانی، لە ١٩٣٥ یەکێک بووە لەو ٣١ کەسەی لە بەغدا (یانەی قەڵەم - نادی القلم)یان دامەزراند، لە ١٩٤٧ یەکە کوردێک بوو لە (المجمع العراقي) کە بووە ئەندام، پلەی وەزارەتی پێ درا، لە دوای ١٤ی تەمموزی ١٩٥٨ بەیەکجاری چووە بەریتانیا و لە لەندن تا مردن نیشتەجێ بوو، کە مردیش لەسەر وەسیەتی خۆی تەرمەکەی لە چیای پیرەمەگروەنی نێزیک سلێمانییەوە سپێردرا.

(٢) لێرەدا ئەو ئاراستە جیاجیانەی دڵسۆزان و ڕۆشنفکرانی کورد چەمکێکی بەدیار دەکەوێ، وەک دەڵێن «هەموو ڕێگاکان بۆ بانە دەچن». لێرەشدا مەبەستی هەمووان پاک و تێکۆشان و تەقەللایان پیرۆز و بەرزبووە، ئەوەندە هەیە هەر دەستەیە و بەڕووکارێکدا چووە بۆ گیشتن بەو ئامانجە پیرۆزە؛ ئامانجی سەربەخۆیی و ڕزگاری نەتەوەکەیان، بۆیە ئەو دەستە تێکۆشەرانە پەنایان بۆ هەر لایە بردووە کە trووسکاییە هیوایان تێدا بەدی کردبێ.

(٣) ئەم باسە لە دەسنووسەکەیدا نەبوو، زۆریش بۆی گەڕام بەڵام بێ سوود، لە نامیلکەی (خەباتی ڕۆشنبیراندا) هەیە، لەبەر بایەخی مێژوویی ئەوا بەپێی بەرواری نووسینەکە لێرەدا دایدەنێین.

سالێکە دەبینم شێرانە خەبات دەکات بۆ کەلک و چاکەی نەتەوەکەمان؛ جیاووک ئازا و سەربەستە. کە قسەی ڕاست هاتە پێشەوە و بەباشی زانی بیکات، بۆ کەلک و چاکەی کورد، لە بەردەمی هەر کاربەدەست و دەسەڵاتدارێکی میریدابێ دەیکات، بێ باکە سڵ لە کەس ناکات. وتارە بەناوبانگەکانی لە ڕۆژنامەکانی عێراقدا و لە (کۆڕی نەتەوە- مجلس الأمة)ی عێراقدا و نووسراوەکانی کە بۆ لەسەرکردنەوەی نەتەوەی کورد و پاراستنی مافی کورد و سەندنەوەی مافی کورد بڵاوی کردوونەتەوە و خوێندوونیەتەوە، چاکترین بەڵگەن بۆ ڕاستی قسەکەم، لە ڕۆژی ١٩٣١/٥/٧دا وتارێکیم لە ڕۆژنامەیەکی عەرەبیدا کە لە بەغدا دەردەچێ خوێندەوە. (جیاووک) بەئازایی و سەربەستییەکی تەواوەوە بیروباوەڕی زرنگکارانەی خۆی دەردەبڕێ بۆ چارەسەرکردنی (کێشەی کورد و کوردستان).

وا لە خوارەوە چەند دێرێک لەو وتارە دەگۆڕمە سەر زمانی کوردی:[1]

«ئەی نەتەوەی کورد! ئەی ئەو گەلەی کە خۆم بەیەکێک دەزانم لە ئێوە و سەریشم بەرز بۆتەوە بەوەی کە یەکێکم لە ئێوە! بۆ ئیمڕۆمان وا چاکترە کە لەگەڵ گەلی عەرەبیدا ڕێک بکەوین؛ چونکە ئەوان لە هەموو شتێکدا لە ئێمەوە نزیکن. بێجگە لەوە هەر ئەوانیشن کە بتوانن شانبەشانی خۆمان ئەم سەرگەردانی و ماڵوێرانییەمان لە کۆڵ بکەنەوە و لە دەست فڕوفێڵ و تەڵەکەبازی و داوی ئینگلیز، بۆ کەڵکی خۆیان و ئێمەیش، ڕزگارمان بکەن!...» جیاووک کەسایەتییەکی بەهێز و هەڕەتی هەیە چ لەناو کوردەواریدا، چ لەناو برا عەرەبە ڕۆشنبیرەکانماندا. لەم وتارەیدا وا دیارە گەلێک دۆستی گەورەی پەیدا کردووە بۆ (نەتەوەکەمان) لەناو ڕۆشنبیرانی عەرەبدا، کە پێکەوە پشتی مافە ڕەواکانی (کورد) و (عەرەب) بگرن و بۆ سەندنەوەیان خەبات بکەن.

شێخ مەحموود

هەڕەشە: وەنەبێ شێخ مەحموود هەر عەرەب یان ئینگلیز دوژمنی بێ، ئێرانیش و تورکیش بۆ کەڵکی خۆیان لەگەڵ ئەماندا بۆ نەهێشتنی شێخ کۆشش دەکەن. ئەوە ئێرانیش و ئەوە تورکیش، هەردووکیان هەڕەشە نامەیان ناردە عێراق؛ کە یان ئێوە پەکی شێخ دەخەن یاخود ئێمە کە هەموو تڕوتفاقێکی جەنگمان ئامادە کردووە، دەدەین بەسەریا تا لە ناوی دەبەین، دەبێ بشزانن گۆڕی شەڕ عێراق نەبێ هیچ کوێیەکی تر نابێ... هتد. ئیتر شێخ مەحموود لە پاش شکاندنی لەم هەرایەی دواییەیدا -گۆیا وەکو عەرەب دەڵێن-وە لە پاش ئەوەی کە زانی ئێرانیش لەشکری کردۆتەسەر[2]، هەر لەو کاتەیشا، مەحموود

(١) بەمەزندەی ئێمە ئەو وتارەی مامۆستا کردوویەتی بەکوردی بەشێکە لەو وتارەی کە لە باسی پێشووتردا، لە (گرتنی تەوفیق وەهبی)دا ئیشارەی پێ دابوو.

(٢) ئەمەش نسکۆیەکی ترە کە لەو سەردەمەدا ئابڵوقەی ئەو ڕاپەڕینە چەکدارییەی کورد دەداتەوە، پلانە گڵاوەکانی نێو دەوڵەتی، بەتایبەتی عێراق و ئێران و تورکیا بەموبارەکبایی ئینگلیز، لەوانەیە بەرەنگڕێژیشی بووبێ، تا بەهەموان دەست بنێنە بینی ئەو جووڵانەوە چەکدارییەی بەهێزی سەربازی عێراق نەیتوانی بیفەوتێنێ، ئەمەش دەقا و دەق وەک ئەو بار و زرووفەی لە ١٩٢٧دا خولقاندیان تا شۆڕشەکەی شێخ هەر =

و حامید[1]، سەرکۆمارەکانی، بەجێیان هێشتووە، جگە لەمانەش لەبەر هەڕەشەی عێراق کە دەبێ لە ١٤ی مانگدا وازبێنێ... لەبەر ئەمانە ناچار لەپاش بەستنی پەیمانێک لەگەڵ وەزیری ناوەوە (مەزاحیم بەگ) وە لەگەڵ هاوڕێکانی موتەسەریفی سلێمانی (ئەحمەد بەگ)، کەپتان گاوون، کەپتان هۆڵت و چەند کەسێکی تر لە پیاوانی حکوومەت، خۆی دا بەدەست حکوومەتەوە لە ١٩٣١/٥/١٤ لە دێی پێنجویندا!...

هێنانی ١٩٣١/٥/١٦

شێخ خۆی بەدەستەوە دا، بەڵام لەمەیدا وڵاتپەروەرییەکەی دەردەکەوێ، پیاو هەر ئەوە نییە خۆی بەقوربانی بکا. بەو چەشنەی شێخ مەحموود خۆی داوە بەدەستەوە و هێناویانەتە سلێمانی بڕوا بکە هەر کەسێ تۆزقاڵێ خۆشەویستی وڵاتی لە دڵابێ جەرگی بۆی ئەبێ بەکەباب!...

لە پاش ڕێککەوتن، خۆی دەدا بەدەستەوە، بەڵام پێیان دەڵێ: «تکاتان لێ دەکەم لەناو عەسکەری عەرەبدا مەمنێرنەوە سلێمانی!». بەڵام ئەوان دڵی دەشکێنن دەیخەنە ناوخۆیانەوە وەکو بەزۆری خۆیان گرتبێتیان بەگۆرانی وتن و مۆزیقە لێدان بەرەو سلێمانی دەبەن. شێخ مەحموود کە خۆی لەناو ئەوانەدا بەو تەرحە دەبینێ، پڕموهوڕ دەست دەکا بەگریان، وەک چۆڕاوگەی ئاو فرمێسک بەچاویا دێتە خوارەوە، بەدڵێکی شکاو و لەشێکی بڕستبڕاوەوە وڵاتە نازدارەکەی بەبێ باوکی بەجێ دەهێڵێ.

لەوەپێش پێدەکەنی چونکی دەیزانی بەختیاری کوردستان بۆ ئەو ڕۆژە لە گرتنی ئەو دابوو، وەک شێر بێ باکانە هاتە ناو دوشمن، بەڵام ئێستاش وا بەسەرهات کە بەسەری هات. قەد مەپرسە چەند هەزار کورد لە ڕێیدا دەستیان ماچ کردووە، چەند خەڵکی سولەیمانی بەپیریەوە چوون و بەخوایان سپاردووە...

شێخ مەحموود لە ماڵی موتەسەریف میوان کرا. بۆ سبەینێ بەفڕۆک لەگەڵ دوو پیاویدا فڕین و لە هنێدی[2] دابەزین، لەوێ لەگەڵ چەند سەرکردەیەکی حکوومەتدا یەکتریان دیبوو... ئیتر هەر ئەو ڕۆژە بوو شێخ لە (ئوور) بینرا[3]. بڕوا بکە ئەوەندەی لەناو کورددا شێخ گەورەیە، دوو هێندە لەناو عەرەبدا

= لەو ناوچەیەدا خەفەکەن، ئەو ساکەش شێخی نەمر لەو وتارەیدا کە دوای ئیمزاکردنی ڕێککەوتننامەی پێنجوین ١٩٢٧/٦/١٥ بۆ جەنگاوەرەکانی دا و تیایدا لۆمەی دەوڵەتانی چواردەور و دۆستە ساختەکانی ناوخۆی کرد کە دەوریان چۆڵ کرد، دیارە مێژوو ئەم تراژیدیایەی زۆر کەڕەت لە ڕێڕەوی خەباتی ئازادیخوازی کورددا دووبارە کردۆتەوە، ڕێککەوتننامەی جەزائیری ١٩٧٥ هەڵقەیەکی تری ئەمەبوو کە نسکۆکەی شۆڕشی ئەیلوولی لێ کەوتەوە.

(١) مەبەست لەو دوو ئەفسەرەیە کە بەر لەم بەروارە خۆیان تەسلیم بەحکوومەت کردەوە: مەحموود جەودەت و حامید جەودەتی برای.

(٢) فڕۆکەخانەی ئەوسای بەغدا لەوێ بوو.

(٣) هەر لەم بۆنەیەدا (ملاحظ المطبوعات) لە بەغدا ڕۆژی ١٩٣١/٥/١٥ ئەم وتەیەی بڵاوکردەوە: (على أثر إستسلام الشيخ... سلّم الشيخ محمود نفسه الى الحكومة حسب الشروط التي أمليت عليه، والآن في طريقه الى محل إقامته التي ستعينه له الحكومة وسيكون هذا المحل على ضفاف الفرات على الأرجح. بغداد، ملاحظ المطبوعات، ١٩٣١/٥/١٥

(بەشی نەخوێندەوار) بەناوی ئیسلامێتییەوە خۆشەویست و نازدارە. چەند جارم بیستووە، کە دەچووم بۆ پردی مۆد، دەمبینی لەلای وێنەیەکی گەورەی شێخ مەحموود کە هەڵواسرابوو، کۆبوونەوە، هەزار (فەیسەڵ) و پیاوەکانی خۆیان و ئینگلیزیان بەقوربانی کردووە، هەزار نزایان بۆ کردووە.

کۆمەڵی یاریدەدەر ۱۹۳۱/٥/۱۸

لە هەولێر قوتابییە کوردپەروەرەکان کۆمەڵێکیان دامەزراندووە ناویان ناوە (کۆمەڵی یاریدەدەری کورد)، کۆمەڵێکە لە کوڕە ئاغا بەدەستەکانی هەولێر دروست بووە. مەبەسی بڵاوکردنەوەی کوردایەتییە، پێشخستنی زمانی کوردییە. وە وەکو بیستوومە هەندێ هەڕەشە و نومایشاتیشی هەیە، مەبەستم ئەوەیە ئەگەر بۆیان دەست بدا دەست لە سیاسەتیشەوە دەدەن...! چاکی ئەم ڕەنجەش لە سایەی (ڕەفیق حیلمی ئەفەندی) مامۆستای هەولێرەوەیە لە خەڵکی سلێمانی، ئەمیش چەند ڕۆژێک لە بەندیخانەدا لە سلێمانی ڕایبوارد. سەرداری کۆمەڵەکە (جەلال نووری)یە، ئەمیش ئەوەی سەیرەساڵی لەمەوپێش تورکخواه بوو، بەڵام (کورد هەر چۆنێ بێ هەر کوردە). وتەیەکی ناردبووە بەغدا، بەسایەی هاوڕێیەکەوە (برایم فەتاح) خوێندمەوە. بۆ تەواوی گیانی کوردایەتی لێ هەڵدەوەری. بەڕاستی ئەم کۆمەڵە لە شوێنێکی وەک هەولێردا شتێک بوو سەری لێ سوڕدەما. بەڵام وەکو وتم کاری مامۆستا کوردپەروەرەکانە لە مێشکیاندا جێگیر بووە.

بەسایەی جوولانەوە گرفتم نەما ۱۹۳۱/٥/۲٥

لە شوێنێکی تری ئەم یادنامەیەدا باسی ئەمەم کرد، کە چەند مانگێک دەبێ نووسیومە بۆ (معهد التربية البدنية) لە میسر کە گرفتم هەیە بەسایەی جوولانەوە چارێکم بکەن. لە پێشەوە کە هات[1] چونکی لە هی قوتابخانەی دەکرد گاڵتەم پێ دەهات، لەبەر ئەوە بەکارهێنانی دەرمانم بەپێویست دەزانی... بەڵام ئەوە سەیر بوو لە پاش تەواوبوونی یارییەکان کە سێ مانگی پێ چوو، خۆم خۆم بەدرۆخستەوە، وام لێ هات بەبێ داوودەرمان هەر ڕۆژە سێ ژەمم بەئارەزوویەکی بێ ئەندازەوە نان دەخواد... لەوە سەیرتر ئەوەبوو خوو و کردەوەشم هەندێکی گۆڕا؛ لەوەپێش تەممەڵ، هەر کارێکی بچووکم بهاتایە پێش بەبارێکی گرانم دەزانی، ناوی یاریکردنت بهێنایە لام لەشم دادەگیرسا، کە تێدەکۆشام سەرم ژانی دەکرد، کە دەڕۆیشتم هێواش، بێهۆش ئاگام لەلایەکی کە بوو، هەمیشە مێشکم پڕی بوو لە بیری پیس و ناخۆش، لە هەر قسەیە ڕەخنەیەکم لێ دەردەهێنا، لە هەر شتە دڵگیرییەکم دەگرتە خۆم. بەکورتی بیبڕمەوە، گرتنی هاوڕێیەکم لەو قوتابخانە گەورەیەدا بەشتێکی گران دەزانی، هەتا ئەوساش

(۱) ئەو پەیمانگەی پەروەردەی لەشە لە میسر، بەهۆی نامە ناردنەوە ڕێنماییەکانی خۆی بەپۆستەدا دەنارد بۆ ئەوانەی بەشدارییان دەکرد، جا مەبەستی مامۆستاش ئەمەیە کە: (لە سەرەتادا کە ڕێنماییەکانیانم بۆ هات...)...هەروا: (الرياضة البدنية، مجلة صحية تصدر لخدمة الجنس البشري، صاحبها ومحررها: محمد فائق الجوهري المحامي، الأدارة: ٦ شارع سكاكين باشا، مصر، القاهرة).

دوو قسەم لەگەڵ یەکێکیان بەناوی هاودەمییەوە نەکردووە. چوار ساڵە لەوێ بووم (لەوێم -أ.ب) لەبەر دڵتەنگیم نەمدەپەرژا هاوڕێکانم لە دوان تێپەڕکەم... ئەمانەش، هەموو لە سایەی گرفتەوە!!... لە سایەی بەغداشەوە!، بەڵام ئێستا کە دوای سێ مانگەکەیە؛ بەرەو پیری هەموو ئەرکێکی شان، بەرەو ڕووی هەموو کەسێک بەڕوویەکی خۆشەوە دەچمە پێشەوە، خەفەتم لاپەشمە، هیچ دەرد و ئازارێکم نەماوە!...

بۆ هەموو شتێک بەڕوویەکی خۆشەوە مل دەنێم، واش کە سەرکەوتنم بەتەواوی بەبوونی خوا و پێغەمبەر دەزانم کە چەند ڕاستن... گەڕانم، کۆششم، خۆشەویستم (خۆشەویستیم- أ.ب) بەرامبەر بەخۆم، بەخەڵک، بەدنیا هەتابێ لە زۆرییە. ئێستا سێ ژەمە هەموو ڕۆژێ نان، بەئارەزوویەکی بێ ئەندازەوە دەخۆم، هەموو شتێ کە ناوی خواردن (خواردنە) بەشێوەیەکی جوان دەسازێنم، بەکەڵکی دەهێنم... سا بۆیە هەتا دێت خەڵک بەچاوێکی گەورە تەماشام دەکا (دەکەن -أ.ب)، حەز بەهاودەمیم دەکات (دەکەن)، کە هەر لەبەر ئەوەیە ئەمساڵ بەدەیان قوتابیم بووە بەهاوڕێ، هەموو کەسم خۆشدەوێ، هەموو کەسێکیش خۆشی (خۆشیان) دەوێم... بەڵام ئاخ کەم کورد هەیە کەڵکی ئەم تەرحە بزووتنە بزانن، کەمیان هەیە بزانن کە بەبێ داوودەرمان، هەر بەو جۆرە ڕێیەی کە خوا بۆی داناوین دەتوانین بژین، یان خۆمان بژێنینەوە، ئینجا ماڵ و منداڵیشمان بەو تەرحە لە خۆشیدا بژین.

وردە هەواڵ

شێخ مەحموود: ۱۹۳۱/٥/۲٥

جێگا بۆ شێخ لە مونتەفیک چاک کراوە[1]، لەوێ وەکو دەگێڕنەوە لە خۆشییەکی تەواو ڕادەبوێرێ، سەرداره عەرەبەکانیش زۆر دەچنە لای وە زۆر بەگەورەی دەگرن. هەر لە سایەی شێخ مەحموودەوە: هەرچی لەگەڵیدا شەڕیان بەرامبەر عێراق کردووە چاویان لێ پۆشرا (چەند کەسێک نەبێ). شێخ قادری برای شێخیش بۆ چوونەوە سلێمانی بەرەڵڵا کرا، ئەو شەوە هەرچی گەورە و بچووکی کوردی بەغدا هەیە هەتاکو (فائیقی تاپۆ) هاتنە سەر هەواری شەمەندەفەرەکە، ڕەوانەیان کرد، (حەپسەخان)[2]یشیان لەگەڵ بوو.

کوردستانی ژووروو: ۱۹۳۱/٥/۲٥

هەر ئەمڕۆ لە ڕۆژنامەی (الأستقلال)ی بەغدادا خوێندمەوە کە کوردەکانی ژووروو دیسان دەستیان

(۱) لیوای مونتەفیک: دوایی بووە پارێزگای (ناصریه) و ئێستا (ذی قار)ە.

(۲) حەپسەخانی نەقیب: (۱۸۹۱-۱۹٥۳/٤/۱٥) ئافرەتێکی دیار و بەرچاوی نێوەندە سیاسی و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیرییەکانی سلێمانی بوو، لە سلێمانی لەدایک بووە، ئامۆزای شێخ مەحموودی نەمر بووە و خێزانی شێخ قادری حەفید بووە، کچی شێخ مارفی نەقیبە. دیوەخانەکەی هەمیشە ئاوەڵابوو بۆ پەنابردنی لێقەوماوان و پەنابەران، زۆر بوێرانە داکۆکی لە ئافرەت دەکرد و تەقەللایەکی بێ وچانی دەدا بۆ بڵاوکردنەوەی خوێندەواری لەناویاندا لە چالاکییە سیاسییەکانی بیستەکان و سییەکانی چەرخی بیستدا لە سلێمانی ناوی ئەو لە پێشەوە بوو، دواجار شیر پەنجە کۆتایی بەژیانی هێنا و لە سەیوان سپێردرا.

کردۆتەوە بەشەڕکردن لەگەڵ تورکیا، کە مەریشیان بۆ شەڕ وا بەستووە کە هەتا تنۆکێ خوێنیان تیادا دەمێنێ. تا تورک لە کوردستان دەکەنە دەرەوە وازنەهێنن.

کوردستانی خوارروو: ١٩٣١/٥/٣٠

تەوفیق وەهبی و مەحامی سەعید نامیق بەسی و سێ هەزار ڕوپییە بارمتەوە بەندکران.

نووسراوەی کوردی: لە ڕۆژنامەدا چاوم پێ کەوت کە «حکوومەت!...» دەیەوێ چەند نووسراوەیەکی کوردی لە چاپ دا. ئەمانەش هی قوتابخانەی منداڵەکانن. ئەو مامۆستایانەی خۆیان بەباش دەزانن، خۆیان لای حکوومەت بنوێنن، ئینجا دەستبکەن بەگۆڕینی ئەو نووسراوە عەرەبییانە بەکوردی. حکوومەت چاکەیان ئەداتەوە (دراویان دەداتێ). نووسراوەکانیش شەشن:

مەزاحیم بەگ: وەزیری ناوەوەی عێراق لە حوزەیران چووە سلێمانی، لەوێ زۆر میواندارییان کردبوو، (ڕەشید کابان) داوای پێشخستنی زانینی لێ کردبوو (قوتابخانە و نووسراوە). لە پاش ئەوانی دەڵێ:

«من بۆیە ئەم وەزارەتەم پەسەندکرد، چونکی باوەڕم هەیە بۆ کورد ئەکۆشێ»[١].

«ئەوا بەناوی حکوومەتەکەمەوە هەر کەسێ لەم هەرایەدا لەگەڵ شێخ بووە، چاوی لێ دەپۆشم، بەڵام چەند کەسێکیان لێ دەرچێ؟!».

مەلیک فەیسەڵ: بۆ ئەم دارۆغا (بەلەدیە)ی سلێمانی ١٢ هەزار ڕوپییەی لەناوبرد (خەرج کرد – أ.ب)، میوان نەوازەیەکی زۆری کردبوو[٢]. چووبووە (زانستی) سەد ڕوپییەی بەخشیبوو. عەبایەکی دابوو بەمەلاکەی مزگەوتی گەورە (خەتیب). ئیتر لەو ساوە خەتیب ناوی لە جومعەدا دەخوێنێتەوە... بەسایەی ئەمەوە مانگانە بۆ هەموو مەلاکان بڕایەوە... چووە هەڵەبجە دەستێکی درێژ و هێزێکی گەورەی دایە دەست مەلا و شێخانیان (کە ئێستا کەس لەوێ ناوێرێ فزە بکا) سەربەستی بیر و هۆش نییە، کەس ناوێرێ بەبێ پەنجەی ئەوان نققەی لێوەبێت[٣].

(١) ئەو سەردانەی وەزیری ناوخۆی عێراق (مزاحم بگ) بۆ سلێمانی، لە ڕۆژی شەممە ١٦ی مایسی ١٩٣١ دابووە، دەربارەی ئەم وتەیەشی، دەقاودەق وتوویە: «... لە جملەی ئەو عواملەی کە منی هێنایە سەر هەوەس و ئارەزوو کە داخلی وەزارەتی فخامەتی نوری پاشا ببم یەکێکی ئەوەیە کە أكیداً ئەزانم وەزارەتی مشار إلیها بەرامبەر بەکوردەکانمان عاطفەیەکی زۆر لە سیاسەتیان معاملە ئەکات...» بڕوانە دەقی وتەکەی ئەو وەزیرە لە (ژیان، ڕۆژنامە؛ ژمارە ٢٨٣، ٢٥ی مایسی ١٩٣١، ل ١، ٢ هەروا ژمارەی ٢٨٤، ١٩٣١/٦/١).

(٢) وا دیارە سەردانەکەی وەزیری ناوخۆ بۆ ڕێگە خۆشکردنێک بوو تا مەلیک لە ڕۆژی چوارشەممە ١٠ی حوزەیرانی ١٩٣١ سەردانی سلێمانی بکات و لەوێ چاوی بەئەشراف و ئەعیان بکەوێ، بەتایبەت دوای (کوژاندنەوەی هەراکەی شێخ مەحموود و دوورخستنەوەی بۆ خوارووی عێراق). مەلیک فەیسەڵی یەکەم لە ١٢ی حوزەیرانی ١٩٣١ سەردانی هەڵەبجەشی کرد وە لە ١٣ی حوزەیرانی ١٩٣١ گەڕایەوە بۆ کەرکووک. (بڕوانە دەقی وتەکان فەیسەڵ لە سلێمانی: ژیان، ڕۆژنامە، ژمارە ٢٨٧، ١٩٣١/٦/٢٥، ل ١)

(٣) شێخانی ناوچەی هەڵەبجە کە شێخەکانی بیارەن و ڕابەرانی تەریقەتی نەقشبەندین، وەک بەهەشتی (ئەمین نەقشبەندی) دەیگێڕێتەوە؛ لە مێژووە پەیوەندی توند و تۆڵیان لەگەڵ مەلیک فەیسەڵ و (هەندێ لە =

لە زەماوەندێکدا کە لە باخچەی میللی بۆیانکردبوو گوتبووی «ئێستا کەمێک لە وتەکان گەیشتم، بەڵام بەناوی خوا ساڵێکی تری پێ ناچێ کە هاتمەوە ئێرە بەکوردی قسەتان بۆ دەکەم»[١] لای حاجیەکانیش گوتبووی: «وام بۆ دەرکەوت خەڵکی سلێمانی زۆر بەسەزمانن (؟؟) بەڵام بەدخوا نایەڵن بسرەون».

تاقیکردنەوە: تاقیکردنەوەمان لە ١٤ی حوزەیراندا دەستی پێکرد، بەسایەی خوا و ڕێوشوێنێ کە خۆم بۆ کۆشان و ڕابواردنم دانابوو -گەڕان، جولان، بەخۆشی ڕابواردن، نووسینێکی زۆر، کەم کۆشان- زۆر چاک سەرکەوتم. لە ٢٥ی مانگدا لێبووینەوە، بەڵام یەکێکمان لەبەر گرتنی کاکی، دووانمان لەبەر نەخۆشییەکی کوتوپڕ -زگچوون، ئەنفلۆنزا- لە ناوەڕاستی تاقیکردنەوەدا وازیانهێنا... چوارمان توانیمان بەتەواوی تەواویکەین...

هاتنەوە: لە شەوی ٢٧ی حوزەیراندا بەگەلە هەموو قوتابییە کوردەکانی لەناو بەزم و زەماوەندێکی گەورەدا ڕووبەڕووی وڵاتە خۆشەویستەکەمان چووینەوە...

= نێزیکەکان لەوەوە)یان هەبووە، بەجۆرێ کە نامەی تایبەتیش لە نێوانیاندا بووە، لەو کاتەوەی کە بەهەشتی شێخ عەلائەدین نەقشبەندی (١٨٦٣-١٩٥٣) زیارەتی بەغدا دەکات بەرەو (دیرالزور) لە سوریا و لەوێ لە تەکیەی خالیدی میوان دەبێ (١٩٢٢). لەناو ئەو خەڵکە زۆرەش کە سەردان و زیارەتی دەکەن (یاسین الهاشمي) دەبێ کەسایەتی و وەزیر و یاوەری مەلیک فەیسەڵ، هەروا (حاجی علویە)ی خوشکی، بەهۆی ئەمانەوە پەیوەندی لەگەڵ مەلیک دەبەسترێ، ئەویش کاتێ فەیسەڵ داوای تەبەڕوک و دوعای خێری لێ دەکات کە لە کاری ئایندەیدا (پاشایەتی عێراق) خوا یاریدەدەری بێت و سەری بخات، شێخی گەورەش بەهاشمی دەڵێ: با پەیمان بدات کە شەریعەتی محەمەد پەیڕەو دەکا و لە وڵاتەکەیدا خراپە نەکا و بەغدا ببێتە پایتەختی پاک و ڕووناکی ئیسلام. کە ئەو پەیمانەی مەلیکی بۆ دێنن، ئەویش لەژێریەوە دەنووسێ: «أتمنی من الله أن یصبح ملكاً في مدة قلیلة بل أقل من القلیل». ئیتر لێرەوە پەیوەندییەکە زیاتر توندتر دەبێ و سەردانی فەیسەڵ بۆ هەڵەبجە یا بیارە کارێکی ئاسایی دەبێ. (بۆ زیاتر بڕوانە: أمین النقشبندي، وقائع ووثائق في حیاة والدي الشیخ علاءالدین... (جریدة القادسیة)، ١٩٨٩/١٢/١٥ الجمعة) شێخ عەلائەدین خۆیشی باسی ئەو پەیوەندییە قووڵە دەکات لەگەڵ فەیسەڵدا، بۆ مامۆستا شاکر فەتاح، کاتێ لە ١٩٣٣/٨/٢٣ سەردانی بیارە دەکات (گەشتی هەڵەبجە و هەورامان -١٩٣٣، چاپخانەی کامەران، سلێمانی ١٩٧٤، ل٤٣).

(١) مەلیک فەیسەڵی یەکەم سەرکردەیەکی حکوومەتەکەی عێراق نەبوو کە لەم جۆرە قسانە بۆ کوردەکان بکا و هەوڵدات سۆزیان ڕاکێشێ و هەڵیانخەڵەتێنێ... بەڵام کە بەدواداچوونێکی ئەم جۆرە وتە و بەڵێنانە دەکەین دەبینین هەرگیز نەهاتوونەتە دی، ئەوەش ساختە و فشەڵی ئەو خۆ لێ نزیککردنەوەی ئەو کەسانە دەردەخات. ئەگینا فێربوونی سەرکردەیەکی عەرەبی حوکمی عێراقی یا فێرنەبوونی زمانی کوردی دەبێ چ شتێک لەو مێردەزمەیە بگۆڕێ کە بەسەر سنگی نەتەوەکەوەیە وە یا چ ڕێگەیەک لەو خزمەتانە بگرێ کە بیەوێ بەو گەلەی بکات؟